

2019-10

jaargang 50
nummer 10
december 2019 / januari 2020

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

Themanummer Nieuw Atheïsme

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Laudatio Jan Willem Nienhuys
Dawkins voor beginners

Recht op onderwijs in Europa
Gekruisigde met flaporen

OOK: Je moet er geweest zijn, The Four Horsemen, De helper van Sinterklaas, Donorwet.

De Haagse Verlichtingsborrel

is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, sceptici en andere belangstellenden.

Café Van Beek, Turfmarkt 6, 2511 CA Den Haag
elke tweede maandag van de maand
20:00-22:00 u. inloop vanaf 19:30 u.
kosten €3,00
drankjes voor eigen rekening

**Kijk altijd op de website
<http://verlichtingsborrel.org>
voor de actuele informatie.**

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER

Voor: Bos bij Lage Vuursche, foto van René van Elst.

Achter: Jan Willem Nienhuys spreekt tijdens de
Atheïsmedag van het Atheïstisch Verbond, Utrecht, 3
november 2019; foto van René van Elst.

De Vrijdenker

jaargang 50 • nummer 10 • december 2019 / januari 2020

Themanummer Nieuw Atheïsme

INHOUD

Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie/Bestuur</i>	2
Voorwoord	<i>Raymond van Es</i>	3
Terugblik: Wim Aalten over sinterklaas	<i>Redactie/Wim Aalten</i>	3
Laudatio Jan Willem Nienhuys	<i>Floris van den Berg</i>	4
Dawkins voor beginners	<i>René van Elst</i>	5
<i>The Four Horsemen</i>	<i>Sicco Polders</i>	8
Je moet er geweest zijn	<i>Anton van Hooff</i>	10
Tien vragen die atheïsten niet kunnen beantwoorden	<i>Courtney Heard</i>	12
Gestuntel van een christelijke apologeet	<i>Floris van den Berg</i>	13
Zomaar wat vrije gedachten	<i>Gerhard Elferink</i>	17/22/30
De kerkgezindheid v.d. gemeentelijke bevolkingsboekhouding 2	<i>Jaques Nas</i>	18
Overwinning voor het recht op onderwijs in Europa	<i>Maarten Gorter</i>	23
Over de helper van Sinterklaas	<i>Thomas Spickmann</i>	23
Een Jezus met flaporen aan het kruis	<i>Anton van Hooff</i>	24
„Ik ben zeer ontgoocheld” Nagelaten Geschriften E. Vermeersch	<i>Floris van den Berg</i>	26
Geen bewijs van niet bestaan?	<i>René van Elst</i>	28
Nieuw Atheïsme	<i>Louis van Koert</i>	30
Column Terzijde, ‘Ja, graag’	<i>Sicco Polders</i>	31
De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	32

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod. Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers! Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte**.

Redactie:

René van Elst – eindredactie
Raymond van Es – hoofdredactie
Maarten Gorter
Anton van Hooff
Sicco Polders
Thomas Spickmann

Opmaak:

Jaap van Dijk

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementenadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar) met abonnement € 30,— p.j.
Zie ook de aanbieding op pag. 1!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer:

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam **De Dageraad**.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jacques Honkoop – penningmeester / vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde

Kruithof - Honkoop - Korteweg - Van Langevelde - Bakker

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementenadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- *Website:* devrijegedachte.nl
- *YouTube-kanaal:* www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw
- *Facebook-pagina:* https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte

Voorwoord

Beste lezer,

Dit is alweer het laatste nummer van 2019. Het einde van het jaar is altijd een goed moment om zaken te evalueren. Dit nummer van De Vrijdenker is een themanummer dat in het teken staat van het nieuwe atheïsme. Het nieuwe atheïsme (New Atheism) is een atheïstische vernieuwingsbeweging die rond 2004 ontstond. Rond die tijd werden een aantal invloedrijke antireligieuze boeken geschreven door Richard Dawkins, Sam Harris, Christopher Hitchens, Daniel Dennett en anderen. De vier genoemde auteurs worden wel de Four Horsemen of the Apocalypse (De vier ruiters van de apocalyps) genoemd als aankondigers van het einde van de religie. Sicco Polders heeft een stuk geschreven over een ontmoeting tussen deze vier heren, die plaatsvond in 2007. De discussie is op film vastgelegd. Deze is te vinden op Youtube;

<https://www.youtube.com/watch?v=n7IHU28aR2E>

In 2019 verscheen een boek waarin deze ontmoeting was vastgelegd. Deze ontmoeting was wellicht niet de klarenstoot van het nieuwe atheïsme, maar het was zeker een belangrijk moment in de geschiedenis van deze beweging. Sicco heeft gelijk als hij stelt dat het nieuwe atheïsme inhoudelijk niet veel nieuws te bieden heeft. Het is inderdaad vaak oude wijn in nieuwe zakken. Dat is op zich niet erg. Oude wijn kan best smakelijk zijn, zolang ze maar niet zuur is. Wat de heren te bieden hebben, smaakt me vaak prima. In mijn ogen is de belangrijkste verdienste van de nieuwe atheïsten dat ze de oude wijn onder de aandacht hebben weten te brengen van het groot publiek. René van Elst brengt een nieuw boek van Dawkins onder de aandacht, waarin deze de jongeren van deze tijd probeert aan te spreken. De lezers van dit tijdschrift zullen doorgaans niet tot de doelgroep behoren waar dit boek voor is bestemd. Voor wie nog een cadeau voor onder de kerstboom voor de (klein)kinderen zoekt, is dit misschien wel een goede aanbeveling. Namens de redactie wens ik u fijne feestdagen toe.

Raymond

Raymond van Es, hoofdredacteur

Terugblik

De inmiddels in steeds bredere kring bekende Belgische filosoof en vrijdenker Maarten Boudry haalde kort voor het ter perse gaan van dit nummer, terwijl de Zwarte Piet-discussie weer volop gaande was, de media met zijn stelling dat de mensen er verkeerd aan doen kinderen te laten geloven in Sinterklaas. Precies vier jaar geleden stond op deze plaats in de Vrijdenker 2015-10 een stukje van **Wim Aalten**, getiteld **God, sinterklaas en de witte wieven**. Wij drukken hieronder enkele passages daaruit opnieuw af, om te laten zien dat Boudry niet de eerste was, die iets dergelijks heeft uitgesproken. Ongetwijfeld was en is ook Wim Aalten ook niet de eerste en enige. Licht het niet voor de hand om als vrijdenkers voor een klaasvrije opvoeding te zijn?

De Redactie

We komen weer in het jaargetijde van de onderdanigheid, de heiligheid en het gelovig liegen, het jaargetijde van sinterklaas en kerst. De recente discussie of zwarte piet nu wel of niet discriminerend is gaat aan mij een beetje voorbij. Ik schreef 35 jaar geleden al dat het duo sint en piet een fout product is van oude religies en verfoeilijk knechtendom.

In mijn ogen moet je kinderen niet opvoeden met die oneerlijke verhalen van bang maken en kadootjes uitdelen. Het deed mij te veel denken aan de dominees die vanaf de kansel iedereen uitscholden voor zondaar en je vervolgens probeerden te lokken met het hiernamaals, de hemel vol kadootjes. Mijn standpunt stond toen al vast, sint en piet passen niet in een moderne opvoeding, een humaan alternatief voor dat kinderfeest zou mooi zijn.

Nu hebben we het sinterklaasjournaal om de kinderen in te lijven in het gilde van bang gemaakte en vervolgens met kadootjes gelokte gewillige slachtoffertjes. (...)

Voor mij hoeft het sinterklaasfeest niet omdat de goedheiligman een figuur is die, in de goed religieuze traditie, kinderen bang maakt en doet alsof hij je vriend is. Dat patroon zie je ook bij veel religies, dat zie je bij god, dat zie je bij Allah, dat zie je bij de paus en bij heel veel ander grondpersoneel van de hemelse heersers.

De tijd van sinterklaas en kerstmis is, voor wie nadenkt, de tijd van de geheiligde leugens die het vrome volk (jong en oud) onderdrukken.

Gelukkig zijn er ook heel veel mensen die gewoon een leuk kinderfeest vieren en een paar weken later wat gezellige vrije dagen beleven met familie, vrienden en kennissen. Wat mij betreft zijn god en sinterklaas niet uitgenodigd.

Wim Aalten (1948) is socioloog en motorrijder, schrijver van het boek 'Motorrijden zonder God'.

Laudatio Jan Willem Nienhuys

Atheïst van het Jaar 2019

Floris van den Berg

Deze lofrede op Jan Willem Nienhuys werd namens het Atheïstisch Verbond uitgesproken door Floris van den Berg tijdens de Atheïsmedag op 3 november 2019 in Oudaen te Utrecht, in verband met de uitroeping van dhr. Nienhuys tot Atheïst van het Jaar 2019.

A skeptic is one who is willing to question any truth claim, asking for clarity in definition, consistency in logic, and adequacy of evidence. *Paul Kurtz*

Beste mensen,

Jan Willem Nienhuys is coauteur van een boek dat mij ooit mijn baan heeft gekost. Daarover straks meer.

Kritisch nadenken is moeilijker dan je denkt en de moeilijkheid ervan wordt schromelijk onderschat. Kritisch nadenken vergt oefening, kennis en vaardigheden. Mensen begrijpen dat als je een marathon wilt lopen, dat je zult moeten trainen want dat het niet zomaar gaat. Maar als het over kritisch denken gaat, denken veel mensen dat ze het zonder enige oefening wel kunnen. Die onderschatting van de moeilijkheid om zelfstandig epistemologische claims te kunnen evalueren is het gevolg van overschatting van de eigen vermogens. Mensen accepteren hun ideeën doorgaans niet op basis van een kritische evaluatie maar door een sociale constructie, doordat het op een of andere manier goed uitkomt om iets te geloven. Het project van de Verlichting dat in de 17de eeuw begon, is een unieke poging van de mensheid om zichzelf te bevrijden van de eigen waanvoorstellingen die kenmerkend zijn voor de mens. Het is een paradox of tegenstrijdigheid (daar moet ik nog eens over nadenken) dat de soort mens zich dankzij haar intelligentie en de honger naar verklaringen allerlei waanvoorstellingen heeft wijsgemaakt waarvan wij de bekendste nu religies noemen. De totale bevrijding van waanvoorstellingen – dat wil zeggen kennisclaims waarvan je wel kan nagaan dat ze niet kloppen – is hoogst uitzonderlijk. Het menselijk brein is een spons voor misvattingen en waanvoorstellingen. Het consistent streven naar waarheid, zoals is geïnstitutionaliseerd en geformaliseerd in de wetenschapsbeoefening, is moeilijk en ook veel wetenschappers slagen er niet in om de consequenties van wetenschap voor paranormale kennisclaims te begrijpen. En zo komt het dat veel op het eerste oog heel rationele mensen, die wellicht zelfs wetenschapper zijn, geloven in god/iets/homeopathie/chiropraxie/graancirkels/antivaccinaties/Intelligent Design/klimaatontkenning/telepatie/voortbestaan na de dood/een zesde zintuig en noem maar op. Een encyclopedie van waanvoorstellingen is er: *Tussen waarheid en waanzin: een encyclopedie der pseudowetenschappen* (1977) door Marcel Hulspas en Jan Willem Nienhuys.

Jan Willem Nienhuys gaf tijdens de Atheïsmedag een lezing over macht en religie.

Dat is het boek dat mij mijn baan kostte. Ik werkte bij Studium Generale aan de TU Delft, dat een podium biedt aan wetenschap voor een breed publiek. Tenminste ik dacht dat dat de missie van Studium Generale was. De directeur SG destijds dacht er anders over en wilde een podium bieden aan allerlei dubieuze theorieën zoals graancirkels, 9/11-comploten en ufo's. Tijdens een studiedag zou er een graancirkel 'expert' komen. Aangezien ik geen expert ben en ik me wilde inlezen, pakte ik 'Tussen waarheid en waanzin' en nam het boek mee naar Delft. De directeur zag mij met het boek en werd witheet van woede. Reden te meer om me nog wat meer in graancirkels te verdiepen. Na een uur googelen en video's kijken, zowel van gelovigen als van sceptici, is duidelijk dat de plausibiliteit dat de graancirkels een bovennatuurlijke of buitenaardse oorsprong hebben bijzonder klein is. Het betreft hier een combinatie van menselijke inventiviteit met menselijke goedgelovigheid. *Extraordinary claims require extraordinary evidence*. Hoe buitenissiger de claim, hoe beter en overtuigender het bewijs moet zijn. Dat is een les uit de filosofie, zoals Hume's beschouwingen over de plausibiliteit van wonderen. Die graancirkelaffaire maakte dat mijn contract niet werd verlengd. Kritisch denken kan een prijs hebben.

Het uitzoeken van de vele paranormale claims vereist uitzoekwerk en dat is waar wiskundige en scepticus Jan Willem Nienhuys in beeld komt. Jan Willem is al decennialang een van de boegbeelden van sceptisch denken over paranormale kennisclaims en alternatieve geneeskunde. De Stichting Skepsis en de Vereniging tegen Kwakzalverij spannen zich in om de steeds weer nieuwe paranormale claims of zogenaamde successen van de alternatieve geneeskunde te ontcrachten door heel precies uit te zoeken wat het geval is. Ik heb daar grote bewondering voor, want ik ben er – eerlijk gezegd – te lui voor. Steeds weer oude wijn in nieuwe zakken. Jan Wil-

lem is echter onvermoeibaar in zijn minutieuze onderzoek naar paranormale claims. De kracht van de sceptici en Jan Willem in het bijzonder is dat ze er niet bij voorbaat van uitgaan dat het onzin is maar dat ze de argumenten en het bewijs voor de paranormale claims serieus nemen en onderzoeken. De procedure is steeds hetzelfde: de sceptici kijken naar het zogenaamde bewijs en laten zien dat het ondeugdelijk dan wel onvolgende is. De uitkomsten van hun onderzoek publiceren ze op hun website en in het fraaie en belangrijke tijdschrift *Skepter* waarvan ik hoop dat u allen abonnee bent. In dat blad, waar Jan Willem al heel lang redacteur van is, kunt u ook dikwijls bijdragen van zijn hand vinden.

Wat bijzonder is aan Jan Willem, is dat hij niet alleen scepticus is maar ook een uitgesproken atheïst. Zo is hij lid van de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en schrijft hij artikelen voor hun blad *De Vrijdenker* over religie. Er is doorgaans een boedelscheiding tussen de mensen die zich opwinden over religie (de vrijdenkers en de atheïsten) en de mensen die zich kwaad maken over paranormale claims en kwakzalverij (de sceptici en antikwakzalvers). De Amerikaanse filosoof, scepticus, humanist en atheïst Paul Kurtz schreef het boek *The Transcendental Temptation. A critique of religion and the paranormal* (1986) waarin hij de paranormale claims en religies op dezelfde voet behandelt. Jan Willem past in deze traditie. Hij was dan ook bevriend met Paul Kurtz die in Amerika zowel humanistische als sceptische organisaties opzette en dat als een missionaris van de rede over de wereld uitdroeg.

In 2014 heeft Jan Willem de Gebroeders Bruinsma Erepenning gekregen voor zijn grote verdiensten bij de bestrijding van kwakzalverij. Nu kan Nienhuys ook de eretitel Atheïst van het Jaar op zijn palmares bijschrijven, want het is mij een eer en genoeg om namens het Atheïstisch Verbond Jan Willem Nienhuys uit te roepen tot atheïst van het jaar 2019 voor zijn grote verdienste voor de mentale denkhigiëne in Nederland en daarbuiten!

V.l.n.r. Kees Hiddinga, voorzitter van het Atheïstisch Verbond, Jan Willem Nienhuys, Atheïst van het Jaar 2019 en Floris van den Berg, milieu filosoof.

Dawkins voor beginners

Over *Outgrowing God* van Richard Dawkins

René van Elst

"I've said again and again that the stories told in the Bible probably aren't true." (p. 92)

'De kinderschoenen ontgroeid', kent u die uitdrukking? Richard Dawkins, de beroemdste – volgens andersdenkenden beruchtste – Nieuwe Atheïst, gebruikt het Engelse woord voor ontgroeien in de titel van zijn nieuwste boek, *Outgrowing God – A Beginner's Guide*, alsof het om schoenen of kleren gaat.

In een tekst uit *The Times*, geciteerd op Bol.com en Amazon, staat heel geestig: "Richard Dawkins has always had it in for the almighty and he's back to take another pop at the poor bloke." (R.D. had steeds al iets tegen de almachtige en hij is terug om de arme kerel weer een optater te geven.) Is het dus een rechtstreekse aanval op niemand minder dan God zelf? Laten we wel wezen, van elk atheïstisch geschrift zal wel iemand beweren dat het een aanval op God en/of gelovigen is. Het voorliggende boek omvat gewoon een aantal bekende argumenten tegen geloof. Wie enigszins vertrouwd is

met wat er in de atheïstische bibliotheek staat en ook iets over de evolutie heeft gelezen, zal er weinig nieuws in vinden. Het werk onderscheidt zich, doordat het is geschreven in een stijl die jongeren zou moeten aanspreken. In de opdracht staat: "voor alle jonge mensen wanneer ze oud genoeg zijn om voor zichzelf te beslissen." Recensent Janna Levin schrijft (geciteerd door uitgeverij Penguin): "... het richt zich tot degenen die het meest vatbaar zijn voor de tactieken waarmee religie wordt opgedrongen." Daarin heeft Janna het naar mijn mening mis; het boek is bestemd voor degenen die zo'n beetje de leeftijd des ondersheids hebben bereikt, maar degenen die het meest vatbaar zijn voor religie, dat zijn kleine kinderen die zich het geloof eigen maken in de dagelijkse omgang met gelovige ouders en een gelovige omgeving, ook als geen 'tactieken' en dwang worden toegepast. Het geloof komt op dezelfde manier bij kinderen binnen als – en deels tegelijk met – de moedertaal en de moraal. *Outgrowing God* is een poging om de schade te herstellen bij degenen die een leeftijd hebben

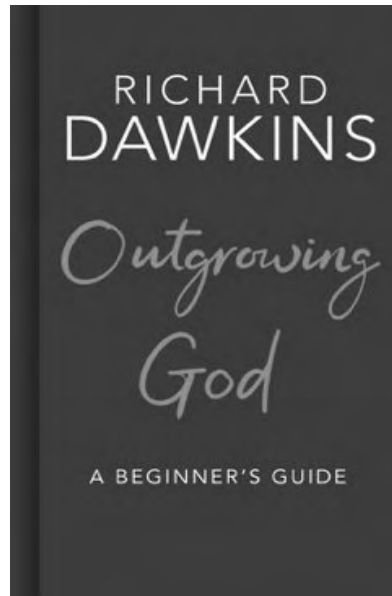
bereikt, waarop ze zich zouden moeten kunnen bezinnen op wat ze denken. Maar het is ook voor mensen die al over die leeftijd heen zijn. Gelukkig is er al een Nederlandse vertaling (waar ik niet over beschik), *Los van God – Atheïsme voor beginners*, uitgegeven door Nieuw Amsterdam.

Grote vragen

Dawkins wil, volgens de tekst achterop het boek, de lezers de gelegenheid geven om de grote vragen te heroverwegen. Hij valt ze echter niet lastig met een inleiding waarin hij zijn bedoeling en aanpak uiteenzet. Dat is jammer voor een recensent, maar er is wel wat voor te zeggen dat hij meteen ter zake komt met zijn kritische beschouwingen over religie. Dawkins richt zich hoofdzakelijk tot aanhangers van de Abrahamistische godsdiensten. Het ligt voor de hand dat hij de gelegenheid te baat neemt om uit te leggen dat die godsdiensten de naam hebben monotheïstisch te zijn, maar het niet zijn. We zien al snel dat zijn kritiek zich vooral richt tegen het christelijk geloof en de Bijbel. Voorts is wat hij schrijft vooral bestemd voor mensen met kennis van de Westerse/Angelsaksische populaire cultuur. Een voorbeeldje: "Of we nu wel of niet denken dat God een totaal fictief personage is, we kunnen toch beoordelen of hij goed of slecht is, zoals we Lord Voldemort zouden kunnen beoordelen, of Long John Silver of Professor Moriarty of Goldfinger of Cruella de Vil." (p. 72). Kent u ze allemaal?

Een bezwaar dat vooral van gelovige zijde tegen dit boek kan worden ingebracht: de toon is hier en daar wat spottend of sarcastisch waar het om vermeende geloofswaarheden gaat. Dat krijg je al gauw als je zo'n onderwerp op een luchtige, ietwat geestige manier wilt behandelen. Het op een ironiserende manier navertellen van stukken uit de Bijbel, zoals het verhaal van de Ark van Noach of het offer van Abraham, is wel min of meer leuk voor mensen die niet geloven, maar een criticus, Oliver Burkeman in *The Guardian*, noemt het 'condescending' (neerbuigend, laatdunkend). En steeds herhalen dat dingen in de Bijbel (waarschijnlijk) niet waar gebeurd zijn, overtuigt gelovigen niet.

Aan het slot van hoofdstuk 1 formuleert Dawkins zijn bedoeling wat scherper; hier schrijft hij dat hij met ons de deugdelijkheid wil onderzoeken van allerlei redenen voor geloof die aangedragen plegen te worden. Het gaat hem dus om een kritiek op de theïstische antwoorden op de 'grote vragen'. In het eerste hoofdstuk gaat het vooral om het geloven in een opperwezen in het algemeen: gezien het aantal goden dat in de loop van de geschiedenis over de hele wereld is vereerd, is de kans klein dat het abrahamistische geloof in Jahweh/God/Allah nu net het enige juiste is. Dawkins ziet geen reden om in dat opperwezen te geloven. Het meest voor de hand ligt, dat *alle* goden

producten waren en zijn van de menselijke verbeelding. Hij legt uit dat atheïsten niet kunnen *bewijzen* dat er geen goden zijn; er zijn talloze dingen die mensen kunnen verzinnen waarvan het niet-bestaan niet bewezen kan worden.

De Bijbel

Dawkins besteedt vrij veel aandacht aan de belangrijkste christelijke bron van antwoorden op grote vragen, de Bijbel. Hij vraagt waarom wat daar in staat wáár zou moeten zijn, terwijl er niet meer reden is om de verhalen in het O.T. te geloven dan om de verhalen van Homerus te geloven. Wat het N.T. betreft, meldt hij dat het volgens de meeste deskundigen niet onwaarschijnlijk is dat Jezus heeft bestaan. Verhalen over Jezus hebben echter tientallen jaren de tijd ge-

had om van mond tot mond vervormd en aangedikt te worden alvorens te worden opgeschreven. Dat destijds een prediker *Yeshua* actief is geweest, is *believable*, maar verhalen over wonderen zijn dat niet, bijvoorbeeld omdat iemand kan *menen* een wonder te zien. Dat is zo, maar hieraan knoopt Dawkins een uitvoerig verhaal over illusionisten vast, waarmee hij lijkt te suggereren dat Jezus trucs kan hebben toegepast. Mijns inziens is dat geen sterk punt in een atheïstische argumentatie.

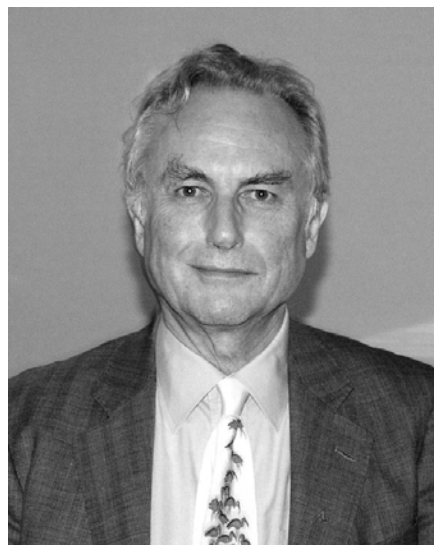
Dawkins persifleert verhalen als die over Noachs Ark en het offer van Abraham, waar een wat serieuzere benadering volgens mij effectiever zou zijn. Hij geeft voorbeelden van hoe verhalen over simpele gebeurtenissen, of verzinsels, tot mythologie en 'religie' kunnen uitgroeien, zoals de Cargo Cult op Nieuw Guinea en eilanden in de Stille Oceaan. Het Mormonisme, met zijn groei een *amazing* voorbeeld van de kracht van indoctrinatie bij kinderen, valt in dezelfde categorie. Zo moeten wij ook de verhalen van het O.T. zien. Als je de verhalen van een bepaalde religie gelooft, waarom zijn die dan méér waar dan die van een andere religie?

God is niet goed

Wat volgt is kritiek op de theïstische morele argumenten. Dawkins stelt de volgende vragen: kan de bijbel gelden als een *Good Book*, waar je niet buiten kunt om een goed mens te zijn? Is God goed, zoals hij in de Bijbel wordt voorgesteld, dus ongeacht of hij bestaat of niet? Hebben we God nodig om goed te zijn? Het antwoord is telkens, u raadt het, 'neen'.

Dawkins drukt zich veel minder scherp uit dan aan het begin van hoofdstuk 2 van *The God Delusion*, maar het zal u niet verbazen dat hij tal van voorbeelden uit het N.T. weet op te diepen om te staven dat Onze Lieve Heer geen lieverdje is. Hij wijst ook op de gruwelijkheid van de verzoeningsleer die centraal staat in het N.T.

Er is weinig bewijs dat religie, die doet geloven dat er een soort grote bewakingscamera in de lucht is, tot beter

gedrag leidt. En de Bijbel is weinig waard als baken in een zee van morele onzekerheid. Er staan goede en slechte dingen in. Maar hoe kun je uitspraken in de Bijbel daarop beoordelen als je niet al een onafhankelijke maatstaf hebt? Het ziet ernaar uit, aldus Dawkins, dat wij in de loop van de evolutie een neiging hebben geërfd om aardig tegen andere mensen te zijn. Daar komt bij dat onze opvattingen over goed en slecht in de loop der eeuwen veranderen in het onderling contact tussen de mensen.

Evolutie, geloof, moraal

Voor Dawkins was het de evolutieër die hem het geloof van zijn jeugd deed verlaten. Bij het vertellen over de evolutie is de evolutiebioloog Dawkins het meest in zijn element; zelfs de bovengenoemde criticus Burke-man is hiervan onder de indruk. Ik houd mijn relaas hier echter juist kort. Dawkins schrijft dat wat mensen doet denken dat er een *designer* te pas is gekomen aan de ontwikkeling van het leven op deze planeet, de onwaarschijnlijkheid (*improbability*) is dat die ontwikkeling op toeval berust. Maar dieren en planten hebben hun bestaan niet aan een *designer* te danken. Evenmin zijn ze ontstaan door stom toeval. *Kleine* mutaties in organismen kunnen bevorderlijk zijn voor het overleven en zich voortplanten en worden aan de volgende generaties doorgegeven. Zo zijn in de loop van honderden miljoenen jaren de talloze soorten ontstaan door natuurlijke selectie. Het beweerde, maar nooit verklaarde, bestaan van God is veel onwaarschijnlijker dan het feit en de werking van de evolutie.

Dawkins wijst erop dat alle eigenschappen van een levend wezen in de loop van vele generaties geëvolueerd zijn in zijn voorouders; hij stelt dat het dus aannemelijk is dat de neiging om te geloven bij mensen ook een evolutionaire verklaring heeft, althans tot op zekere hoogte. Kleine kinderen geloven wat hun ouders zeggen. Nutteloos (bij)geloof is een *byproduct* van hoe de evolutie de hersenen van een kind heeft gevormd om ouders en anderen te geloven. Daar komt bij dat mensen geneigd zijn om gebeurtenissen toe te schrijven aan *agents*, d.w.z. personen of wezens of krachten, die dingen doen met een bepaald doel. En religie heeft alles te maken met het zien van doelbewustheid om ons heen.

Hierna besteedt Dawkins nog eens aandacht aan de evolutionaire basis voor *niceness* ('aardig zijn voor elkaar'). Het gaat om zaken als altruïsme. Breinregels als 'wees in twijfelgevallen aardig' en 'wees wantrouwig zolang er geen vertrouwensrelatie is', lijken te wijzen op het bestaan van een geërfd drang om aardig te zijn, die als basis voor ons gevoel voor goed en kwaad kan dienen.

Zeg maar adieu tegen God

In zijn laatste hoofdstuk schrijft Dawkins dat veel mensen de neiging hebben om, als er geen wetenschappelijke verklaring voor iets is, God als verklaring op te voeren. Goed opgeleide gelovigen hebben intussen wel begrepen dat de biologische verscheidenheid geen bewijs voor een schepper is; zij hebben hun aandacht op andere soorten onverklaarde dingen gericht. Daarbij gaat het om de kosmologie en de oorsprong van alles, met inbegrip van de natuurwetten en -constanten. Als die anders waren, zou ons universum niet kunnen be-

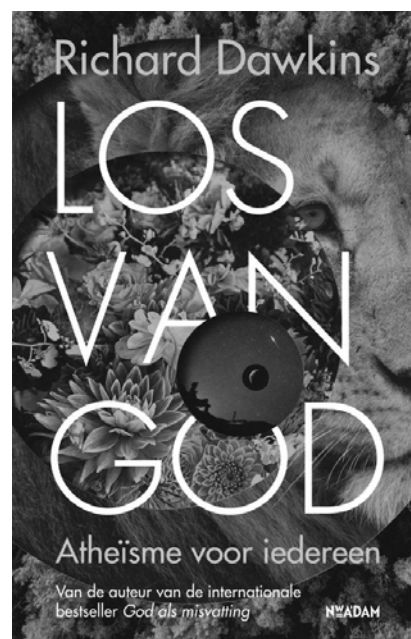
staan. Dus zegt men dat een godheid alles precies heeft afgeregeld. Dat alles toevallig klopt, moge onwaarschijnlijk lijken, maar een god die alles afregelt is onwaarschijnlijker. De wetenschap heeft in de loop van haar geschiedenis vele leemten in onze kennis weten te vullen en zal er ongetwijfeld nog meer vullen; daaruit moeten we de moed putten om alle goden vaarwel te zeggen, aldus Dawkins aan het slot.

Is dit nieuwe boek van Richard Dawkins een soort vervolg op zijn bestseller *The God Delusion*? Nee, Dawkins behandelt hier zijn belangrijkste argumenten tegen religieus geloof, plus materiaal over de evolutie en celbiologie, uit eerdere werken op een andere manier; min of meer alsof hij voor een schoolklas spreekt. Aan sommige dingen wijdt hij veel woorden, bijvoorbeeld aan alle goden waarin hij niet gelooft, maar een zaak als het probleem van het kwaad in de wereld (misschien wel het belangrijkste anti-geloof-argument) komt niet aan de orde. Heeft hij nieuwe argumenten tegen geloof, een nieuw recept voor 'ontkering'? Helaas niet, maar dat viel ook niet echt te verwachten. Moet u dit boek aanschaffen? Als u een 'ervaren' atheïst bent, dan niet, wel als u een Dawkins-verzamelaar bent.

1. <https://www.penguin.co.uk/books/111/1117092/outgrowing-god/9781787631212.html>

2. <https://www.theguardian.com/books/2019/oct/02/this-life-martin-hagglund-outgrowing-god-richard-dawkins-review>

3. The God of the Old Testament is arguably the most unpleasant character in all fiction: jealous and proud of it; a petty, unjust, unforgiving control-freak; a vindictive, bloodthirsty ethnic cleanser; a misogynistic, homophobic, racist, infanticidal, genocidal, filicidal, pestilential, megalomaniacal, sadomasochistic, capriciously malevolent bully.

The Four Horsemen

Boekrecensie
Sicco Polders

In 2007 kwamen evolutiebioloog Richard Dawkins (1941), filosoof Daniel C. Dennett (1942), neurowetenschapper Sam Harris (1967) en essayist/journalist Christopher Hitchens (1949-2011) bijeen om te praten over religie, wetenschap en atheïsme. Alle vier auteurs van succesvolle boeken waarin zij fier hun atheïsme uitdragen. Alle vier daarom bejubeld en verguisd. Ze worden de Four Horsemen genoemd, die ditmaal niet komen als voorbode van het laatste oordeel maar als aankondiger van het einde van religie. Ayaan Hirsi Ali was ook uitgenodigd voor de bijeenkomst maar was verhinderd. De samenstelling van de groep bleef daardoor uniform: wite, in de Angelsaksische traditie opgegroeide mannen van 50 plus. De discussie werd op film[1] vastgelegd en in 2019 in boekvorm uitgegeven bij Bantam Press onder de titel *The Four Horsemen*. [2] Was deze ontmoeting de klaroenstoot voor een nieuw atheïsme?

Inleidende essays

The Four Horsemen begint met een essay van Dawkins waarin hij terugkijkt op het gesprek van twaalf jaar geleden. Hij wil één thema benadrukken: de hoogmoed en arrogantie van religieuze uitspraken in tegenstelling tot de bescheiden aanspraken van wetenschappelijke kennis. Religies zijn dogmatisch, dwingend en staan niet open voor kritiek. Zonder enig empirisch bewijs beweren zij over ware kennis te beschikken. Dawkins noemt het amusante voorbeeld van de Ierse aartsbisschop James Ussher (1581-1656), die het ontstaan van het universum exact wist te bepalen op de avond van 22 oktober in het jaar -4004. Wetenschappers daarentegen beschouwen hun kennis als voorlopig en kritiek als een uitdaging. Kort gezegd: de wetenschap levert een enorme bijdrage aan onze kennis, maar blijft nederig en erkent haar onwetendheid. Religie heeft helemaal niets bijgedragen aan onze kennis, maar heeft een misplaatst vertrouwen in feiten die ze zelf heeft verzonnen.

Dawkins roemt de intellectuele moed van een atheïst. Hijzelf kan het moeilijk bevatten dat zoiets complex als leven willekeurig, zonder enig doel is ontstaan, maar rationale argumenten en wetenschappelijke feiten lijken daar toch echt op te wijzen. Hoe zwaar ook om te erkennen, maar ons leven heeft geen zin en geen hoger doel. De atheïst erkent dit, terwijl de gelovige zoekt naar troost en zingeving, uit gemakzucht en/of angst.

Het tweede essay is van Daniel C. Dennett. Hij bespreekt de grote rol van het Internet de afgelopen twaalf jaar voor het nieuwe atheïsme. Hoe meer mensen atheïst zijn en hoe meer mensen van elkaar weten atheïst te zijn en zich ervan bewust zijn dat de groep in omvang toeneemt, des te meer kans op slagen. Waar ze dan in moeten slagen, blijft vooralsnog onduidelijk en ook in het gesprek zijn de meningen daarover verdeeld. Dennetts doel is in ieder geval niet het sluiten van alle kerken en het verbieden van religie. Voor veel mensen is de kerk als een warme deken en van grote sociale betekenis. Zo-

lang er geen instituten of organisaties zijn die de rol van de kerk overnemen, moeten we volgens Dennett het irrationele gedachtegoed van religies bestrijden maar hun sociale rol niet veronachtzamen. Het lijkt mij dat de sociale rol van de kerk wel een deuk heeft opgelopen na alle misbruikschandalen en ik vraag me af wat je ze dan wel wil laten verkondigen. Kerk en religie gaan hand in hand en als je de nonsens uit hun heilige teksten wil verbannen, dan houdt de kerk ook op te bestaan. Wil Dennett tijdens de mis soms laten voorlezen uit de *Origin of Species* in plaats van uit de Bijbel?

Sam Harris houdt het kort in zijn inleidende tekst. Hij wijst erop dat de vier gesprekspartners elkaar maar één keer gezamenlijk hebben ontmoet en niet altijd dezelfde mening hebben. Hij noemt wel één gemeenschappelijke overtuiging: dat het beter is goed te doen vanwege goede redenen dan vanwege slechte redenen. Mijn voorbeeld daarvan zou zijn: Het is goed dat het Leger des Heils daklozen opvangt omdat Jezus naastenliefde predikte, het is beter dat te doen vanuit eigen inzicht. Harris eindigt ermee dat alleen al het dagelijkse nieuws het geloof in een alwetende, almachtige en welwillende God onmogelijk maakt. De troost van religie kan nooit opwegen tegen de ironie te geloven in een onmachtige, kwaadwillende God. De wetenschap geeft oplossingen en daarmee ware troost, zoals het ontwikkelen van vaccins, God doet absoluut niets. [3]

Het gesprek

Wat zijn nu de kenmerken van het nieuwe atheïsme? Vooralsnog lees ik weinig vernieuwends. Harris herhaalt de bekende paradox over het bestaan van God en kwaad van de Griekse filosoof Epicurus (-341/-270), Dennett constateert dat het Internet een belangrijke rol speelt bij de verspreiding van ideeën en Dawkins benadrukt nogmaals de kloof tussen wetenschap en religie. Allemaal oude wijn in nieuwe zakken. Alleen dat Dennett de kerk prijst voor haar rol in de samenleving en hij slechts tegen de irrationaliteit van hun argumenten strijdt, is wellicht een verrassend perspectief voor een atheïst. Later in het gesprek zal hij de culturele rol van religie benadrukken. Dat doet me denken aan de anekdote over de schrijvers Harry Mulisch en Hugo Claus. Tijdens een bezoek aan de kathedraal van Reims bewondert Mulisch de grandeur

van het interieur. Claus antwoordt daarop dat ze die hele kathedraal moeten opblazen. In het gesprek zal naar voren komen dat het nieuwe atheïsme niet het vernielen van kerken beoogt. Ontheiliging is niet het doel. Zoals Hitchens het uitdrukt: “Laat het aan de vromen kerken te vernielen, synagoges te verbranden en elkaars moskeeën op te blazen.”

Dawkins opent de discussie met de vraag waarom atheïsten ervan worden beschuldigd een arrogante houding aan te nemen en venijnig van toon van te zijn. Waarom reageren religies en hun aanhangers altijd verontwaardigd op kritiek? Religie bekritiseren lijkt zelfs taboe te zijn onder secularisten en atheïsten. Een herkenbaar fenomeen onder vrijdenkers die soms het verwijt krijgen te fel van leer te trekken. Alsof men wil zeggen: “Neem het niet te letterlijk die teksten en al die onschuldige symboliek.” Maar diezelfde teksten en symboliek zijn soms abject en schadelijk omdat ze maar al te vaak tot geweld leiden. Maar vertel ze dat maar eens. Dennett merkt op dat er geen nette manier is om tegen een gelovige te zeggen dat die zijn leven heeft vergooid met het geloven van onzin. Maar dat het wel gezegd moet worden omdat iedereen zijn eigen leven kritisch behoort te evalueren. Religies worden gevrijwaard van kritiek (en belastingen), waarom is dat?

Volgens Hitchens worden de atheïsten eveneens voortdurend beledigd. Dat deed me herinneren aan een voorval tijdens mijn studietijd. Ik raakte bevriend met een gereformeerde medestudent. Toen ik hem vroeg of hij nu echt geloofde dat ongelovigen in de hel komen, antwoordde hij vol overtuiging “Ja”. De vriendschap was daarna snel over want als je diep van binnen denkt dat ik later voor eeuwig zal branden vanwege mijn ongelof, dan ben je niet mijn vriend, maar mijn vijand.

De vier gespreksgenoten zijn ook allemaal geconfronteerd met het verwijt even fundamentalistisch te zijn als fundamentalistische terroristen. Er wordt niet echt op ingegaan maar voor mij geldt, dat een fundamenteel geloof in waarheidsvinding op basis van empirisch bewijs, rationele argumenten, falsificatie en kritisch vermogen van een heel andere orde is dan het poneren van waarheid op basis van archaïsche teksten, vol met verhalen die ieder redelijk verstand te boven gaan, gebaseerd op openbaringen van geesteszieken, die, zonder dat zij zelf ooit maar één poging hebben ondernomen hun profetieën te weerleggen, iedereen die er niet in geloofde over de kling hebben willen jagen. Als een fundamentalist iemand is die een ander bekritiseert vanwege zijn gebrek aan oordeelsvermogen, vanwege het doen van hautaine waarheidsclaims gebaseerd op gebakken lucht, en vanwege

intolerantie tegenover andersdenkenden, dan noem ik mij met liefde een fundamentalist.

Een mogelijk kenmerk van nieuw atheïsme is het onderscheid dat Hitchens wil maken, tussen het spirituele en het bovennatuurlijke. Spiritueel, zegt Hitchens, dat zijn we allemaal op zijn tijd, afhankelijk van onze stemming en emoties. Maar een ontzagwekkende, spirituele ervaring betekent niet dat er iets bovennatuurlijks moet bestaan. Zo zijn er wel meer ongeldige redeneringen waar gelovigen gebruik van maken. Bijvoorbeeld, dat het geloof in onbewezen, bovennatuurlijke, onverklaarbare zaken, de zogeheten wonderen, een kenmerk is van pure en nobele geloofsbeleving. Dat maakt volgens Harris meteen duidelijk waarom religieuzen het atheïstische verlangen naar empirische bewijzen ridicul vinden. Het zou de magie wegnemen en het ware geloof ondermijnen.

Is religiekritiek rechtvaardig en wat willen we ermee bereiken?

“Is er ook maar één argument dat je deed twifelen aan je religiekritiek?”, vraagt Harris de anderen. Dawkins antwoordt, dat zelfs het verbazingwekkende feit dat de natuurwetten te mooi zijn om waar te zijn, niet zijn ongelof doet wankelen. Een creatieve intelligentie postuleren is namelijk helemaal geen oplossing, want waar komt die vandaan? “Wellicht”, oppert Dennett, “dat als we religie opgeven er meer kapot wordt gemaakt dan goed zou zijn.” Is de wereld beter af met of zonder religie? Een goede vraag, want zonder religie zal er ook nog steeds oorlog en ellende zijn. Maar dat is geen reden haar niet te bekritiseren. Al heeft Harris zeker een punt ter overweging, dat door gelovigen in het discours te blijven betrekken en religie een plek in de samenleving te bieden, fundamentalisme kan worden voorkomen. Een van de redenen wellicht waarom Nederland (nog) niet veel te stellen heeft met terroristische aanslagen.

Een terugkerend thema is wat atheïsten willen bereiken en in hoeverre dat realistisch is. Zoals Harris het formuleert: “Kunnen we deze oorlog om ideeën winnen?” Er zijn talloze voorbeelden van mensen die van hun geloof vallen, om verschillende redenen. Eén daarvan is het in aanraking komen met overtuigende redeneringen en bewijzen. Dennett ziet wel als obstakel dat mensen niet snel zullen toegeven fout te hebben gezeten. En er is natuurlijk de angst voor het oordeel van anderen en voor de mogelijke gevolgen van afvalligheid. Ik denk inderdaad dat het aantal afvalligen het tien- zo niet het honderdvoudige zou zijn, als er niet werd bedreigd met gruwelijke straffen tijdens of na het leven.

Zouden we blij moeten zijn met een wereld zonder geloof? Dawkins vindt van wel, want een wereld waarin mensen zich laten leiden door bewijs en kritisch oordeelsvermogen, is veel mooier dan de huidige, waarin miljarden zichzelf de mooie ervaring ontzeggen echt te begrijpen hoe de wereld in elkaar steekt. Kennis verkrijgen door gebruik van het eigen verstand is waardevoller dan het voor waar houden van andermans ongefundeerde uitspraken. Maar behoud wel het waardevolle, zoals de teksten uit de Bijbel. Zonder kennis van de Bijbel valt veel literatuur en muziek niet te begrijpen. Een atheïst kan intens genieten van bijbelse verhalen, zoals men van een roman geniet, zonder te geloven dat de personages echt zijn. De kerken hoeven niet leeg te zijn op zondag,

maar zoals Harris zegt: behoud het heilige, maar zonder de ‘bull-shit’. Waarmee hij doelt op het behoud van de erkenning dat er meer is dan we kunnen weten, dat er een vorm van kennis is die niet slechts rationeel is en dat contemplatie van belang blijft.

Tot slot wordt de vraag behandeld of alle religies even slecht zijn. Is bijvoorbeeld de Islam slechter dan het Christendom? Er is consensus onder de vier tafelnoten dat alle geloofsclaims in zekere zin even slecht en schadelijk zijn. Maar het is wel wenselijk meer aandacht te geven aan de uitwassen van terrorisme en geweld dan aan een stel zeloten dat voor een abortuskliniek demonstreert voor het recht op leven. Dawkins zegt dan wat opvallends. Hij maakt zich meer druk om de absurde claim dat er een bovennatuurlijke schepper van het universum bestaat dan om het religieuze geweld. Hij vindt dan ook alle religies even slecht, aangezien ze op een of andere manier allemaal een bovennatuurlijke schepper veronderstellen. Hier treedt Dawkins’ wetenschappelijke aard te veel op de voorgrond. Hoe kun je het geweld dat religie veroorzaakt minder erg vinden dan het naïeve geloof in een God? Maar de inventieve Hitchens heeft daar wel een verklaring voor. Volgens hem zijn alle religies even slecht omdat ze allemaal geloof boven rede stellen en dat is op zijn minst in potentie even gevaarlijk. Maar waar het gevaar zal opduiken, dat weet je nooit. Wie had bijvoorbeeld in 1948 verwacht dat de oprichting van de

staat Israël vijfenzeventig jaar later nog steeds de wereld verdeelt en zoveel geweld veroorzaakt?

Hitchens eindigt het gesprek met de constatering dat het atheïsme in de Verenigde Staten (VS) en Engeland intellectueel gezien aan de winnende hand is, maar mondiaal een krimpende minderheid is die het zal afleggen tegen de krachten van de theocratie. En dat het niet de argumenten zijn die de doorslag zullen geven in deze oorlog van ideeën, maar wapens. Hitchens heeft ongelijk gekregen dat intellectueel gezien het atheïsme aan de winnende hand is in de VS, zie alleen al president Trump. En het aantal gelovigen neemt wereldwijd toe, evenals het religieus gerelateerde geweld. Maar dat het atheïsme, nieuw of oud, een marginale stroming blijft die voor miljarden mensen op deze aarde gewoonweg geen alternatief is, vrees ik ook. En inderdaad zullen argumenten nooit zijn opgewassen tegen idiotie, machts-honger en religieus fanatisme, dat is al meerdere malen gebleken. Ook een nieuw atheïsme zal daar geen verandering in brengen.

[1] <https://www.youtube.com/watch?v=n7IHU28aR2E>

[2] Dawkins, Dennett, e.a, The Four Horsemen, Bantam Press, 2019.

[3] Er is geen inleidende tekst van Christopher Hitchens omdat die in 2011 is overleden.

Je moet er geweest zijn

De ontgoocheling van de heilstaat

Anton van Hooff

‘Je moet er geweest zijn om te kunnen oordelen,’ was de mantra waarmee rechtse Nederlanders indertijd de apartheid van Zuid-Afrika verdedigden. Rik Min, die vast gelooft in het stalinisme en in dit blad regelmatig zijn geloof belijdt, is nooit in een communistisch land geweest. Ik heb in elk geval wel de etalage van het communistische blok, de Deutsche Demokratische Republik, nog tijdens het communisme bezocht.

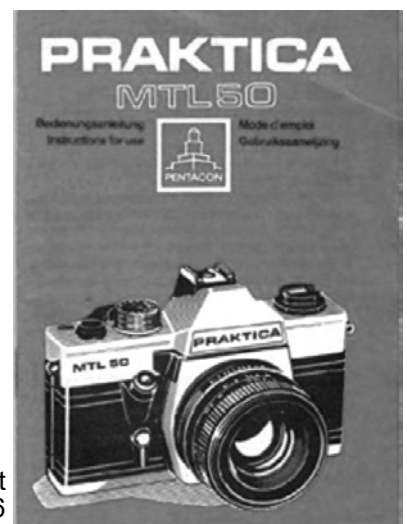
De prijs van de planeconomie

Het was in 1986 op een studiereis met studenten. We maakten een toer van twee weken, met bezoek aan Eisenach en de Wartburg, Erfurt, Leipzig, Dresden, Wittenberg en Potsdam. We eindigden in de ‘Hauptstadt der DDR’ Berlijn. We zagen de vervallen binnensteden, roken de zure lucht van de verbrande bruinkool. Ik was verbluft dat een Praktica spiegelreflexcamera, die bij ons voor 185 gulden te koop was, daar een maandsalaris kostte. Veel jaren later zag ik op de Duitse televisie een film over gedwongen arbeid door gevangenen; dat bestond ook uit het verwijderen van bramen en het polijsten van het camerahuis zonder werkhandschoenen.

Nooit beseft dat er bloed kleefde aan het toestel dat ik jaren met veel plezier heb gebruikt.

Een voorbeeld van de stagnatie waartoe planeconomie leidt: als modelspoorwegbouwer bezocht ik een speelgoedwinkel in de verwachting een ruime keus aan PIKO-materieel aan te treffen. Wat echter uitsluitend werd verkocht, was een Nederlandse stoomlocomotief 4147, die ik al bezat. Kennelijk had men zich bij de productie lelijk verrekend; Nederland had met Sinterklaas dit mooie model – nog steeds in mijn bezit – niet massaal ingekocht.

Praktica model uit
1986

Nu moesten de Oost-Duitsers eerst maar de voorraad wegwerken.

Rode banieren spoorden aan tot *Leistungen*, prestaties. Het meest cynisch was er een op een kazerne: Hohe Gefechtsbereitschaft zum Wohl des Volkes. Het is bekend dat de strijd voor de vrede vooral uit strijd bestond, met verplichte militaire training voor scholieren en studenten.

Het geloof der westelijke kameraden

In het communisme geloofde niemand meer, alleen in het westen waren er nog mensen zoals Rik Min die 'Het geloof der kameraden' aanhingen, zoals Karel van het Reve zijn heerlijke opstel over die tweespalt betitelde.

Vanaf 1990 heb ik Oost- en Midden-Europa veelvuldig bezocht om

voordrachten en cursussen te geven om het onderwijs in Grieks en Latijn te helpen doen herleven. Daardoor kwam ik bij veel mensen thuis. Zo was er een bejaard echtpaar in Leningrad, dat met treurnis vaststelde dat ze in de jeugd de beste krachten aan de massamoordenaar Stalin had gegeven. Iedereen zat aan de televisie gekluisterd, want eindelijk kwamen de misdaden van het communisme aan het licht.

Allerlei herinneringen verdringen elkaar. Ik denk aan de bejaarde, wijze vrouw in – toen nog – Leningrad in de tijd dat de voedseltoevoer stokte. In de winkels waren de schappen leeg, uitgezonderd enorme potten augurken. Haar dochter kwam opgetogen binnen; ze had aardappels weten te bemachtigen. Een tijd werd over de ellende gesproken, totdat de moeder zei: 'Het is belangrijker vrij te ademen dan te eten.' Zij was als vijand van het volk naar Kazachstan verbannen geweest – ik meen omdat haar vader officier in het tsaristische leger was geweest. Een geluk bij dit ongeluk was dat die ballingschap viel in de tijd dat Leningrad belegerd werd. Nog maar pas was ze 'gerehabiliteerd'. Spottend liet ze het zuiveringscertificaat zien.

Haast al die levens waren romans: een hoogleraar Grieks had in de Goelag Duits geleerd van krijgsgevangenen. Mijn bejaarde gastheer in Leningrad herinnerde zich de weelde dat zijn familie niet langer een kamer, gescheiden door een gordijn, moest delen met een andere – het was ergens in de jaren vijftig.

Een paar jaar geleden bezochten we in Riga het voormalige hoofdkwartier van de KGB. Op films vertelden ex-gevangenen van de kwellingen. We zagen ook de cel waar mensen met een nekschot werden geliquideerd; in de afvoer van bloed was voorzien met een putje in de grond...

Mijn skeptische instelling heeft me altijd behoed voor het idealiseren van een Verwegistan of het nu het China van Mao, het Cuba van Castro of de DDR was. Deze staat deed zich voor als het 'betere Duitsland', dat radicaal had afgerekend met het fascisme (wat achteraf niet waar blijkt te zijn). PvdA'ers bezochten dit paradijs en kwamen met geestdriftige verhalen terug. Ik liet mij alleen door de ambassade van de DDR een maandblad toesturen. Dit propagandablade weerlegde zichzelf: alles was daar perfect, er kwam geen misdaad voor, want in alle behoeften werd immers voorzien. Toen wist ik genoeg. Je hoeft er niet eens geweest te zijn om als vrijdenker te beseffen dat er geen heilstaat bestaat. Maar te gaan kijken en je niet te laten begoochelen door de schone schijn, bevestigt op heilzame wijze de terughoudendheid die de vrijdenker eigen is. Zelfs nu nog loont het erheen te gaan, beste Rik.

Hier wird alles vertuscht

We maakten overvloedig kennis met de norsheid van bedienend personeel. Als we een restaurant betraden en een lege tafel wilden bezetten werden we door een kelner bruusk terechtgewezen: we moesten aanschuiven bij een deels bezette tafel. Zo kwamen we in gesprek met gewone Oost-Duitsers, ongewild, want we waren bang mensen in moeilijkheden te brengen.

Die gesprekken die we vanzelf voerden, waren de meest verhelderende ervaring van onze studiereis. Ze hadden dezelfde teneur.

1. Verkijk je niet op de gave façade. 'Hier wird alles vertuscht' (onder het tapijt geschoven)

2. 'Ze' (de partijbonzen) hebben de macht stevig in handen. Hier verandert niets. (Niemand kon bedenken dat alles binnen drie jaar wel zou omslaan bij 'die Wende')

3. Als je hier gedeisd houdt en niet te hoge eisen aan het bestaan stelt, kun je hier best leven: spotgoedkope woning, gratis onderwijs, medische voorzieningen, vaste baan.

4. We kijken allemaal naar de West-Duitse televisie en beseffen daardoor dat je in het westen veel harder moet werken.

Mijn vrouw, ex-burgeres van de Socialistische Sovjet Republiek Letland, haalt in dit verband graag een gevleugeld woord aan: 'Wij doen net of we werken en het bewind doet net of het ons betaalt.' Er werd namelijk enorm geslampamperd, zoals ik vaststelde toen ik in

1990 Rusland bezocht op uitnodiging van een collega-classicus, lid van de Academie van Wetenschappen. Zo tegen half elf kwamen de geleerden aanzetten, gingen uitvoerig theedrinken en wisselden informatie uit over kwesties als waar aardappelen te krijgen waren. Daarna gingen ze naar huis. Flinke delen van het jaar brachten ze door in sanatoria aan de Zwarte Zee; het regime wist hoe het de intelligentsia aan zich moest binden en zo verhinderen dat intellectuelen doordachten.

Tien vragen die atheïsten NIET KUNNEN beantwoorden...

Courtney Heard

vertaling: *René van Elst*

Ik houd er niet van om mijn blog-berichten te beginnen met een verontschuldiging, maar u en ik weten dat een excuus hier op zijn plaats is. Het spijt mij. Ik weet dat ik zulke belachelijke vragenlijsten voor atheïsten eerder heb beantwoord en we weten allemaal zo langzamerhand wel dat de vraagstellers eigenlijk niet in onze antwoorden geïnteresseerd zijn, maar wat verwacht je verdomme dat ik doe als ik er tegen zo eentje aanloop? Ik vond deze vragen in een YouTube video en na amper drie seconden kijken naar het verdomde ding zat ik al tegen mijn computer te gillen. Er is gewoon zo veel over te zeggen en dat ga ik niet voor mezelf houden en dus moeten jullie, lieve schatten, deze narigheid met mij ondergaan. Het spijt me zo. Vooruit dan. Hier staat de video, die tien vragen stelt die wij heiden niet kunnen beantwoorden:
<https://www.youtube.com/watch?v=Zv-JyHD2sF4g&feature=youtu.be>

De eerste vraag is een redelijke vraag, denk ik.

1. Geloof je werkelijk dat de wetenschap het enige antwoord is op alle levensvragen?

Als mensen dit vragen, is het duidelijk dat ze niet begrijpen wat wetenschap is, omdat de vraag op zich nonsens is. Wetenschap is geen antwoord. Wetenschap is een methode waarmee we antwoorden ontdekken. De reden dat we ons tot de wetenschap wenden is dat wetenschap een mechanisme ingebouwd heeft om persoonlijke voorin-genomenheid uit te sluiten. Wetenschap kan nog niet op alle vragen antwoord geven, maar het is niet bezwaarlijk dat we niet alles weten. Het antwoord op niet weten is niet het bedenken van een verhaal dat de leemte in onze kennis opvult, het is blijven zoeken tot je het antwoord vindt. Ik denk niet dat we ooit in een wereld zullen leven waarin mensen op alles een antwoord hebben, maar waarom zouden we dat willen? Als we over alle antwoorden beschikken is er geen mysterie of wonder meer over. Er zijn dan geen onontgonnen gebieden meer, er is dan niets meer te onderzoeken en ontdekken.

Dus nee, wetenschap is niet het antwoord op alle levensvragen, het is niet meer dan een mogelijke weg naar het antwoord.

2. Wat kan het atheïsten schelen dat mensen in God geloven?

Ik kan alleen voor mezelf spreken, maar het antwoord is dat het mij niet kan schelen. Als je mij niet vertelt dat ik jouw geloof moet aanhangen en er niet achterheen zit dat jouw godsgeloof invloed heeft op de politiek en je niet op mijn deur klopt om te proberen van mijn beperkte tijd te stelen voor bijbelstudie op mijn stoepje, dan

kan het mij niet schelen. Het punt is dat je het voor jezelf moet houden. Niet iedereen deelt jouw godsgeloof, en zelfs de mensen die in god geloven stemmen niet per definitie in met jouw speciale soort theïsme. Je mag niet verlangen dat wij volgens jouw theïstische boek met regels leven. Zolang je je er in schikt dat andere mensen waarden hebben waar jij het niet mee eens bent en je je godsgeloof niet opdringt aan ons, aan de politiek of aan kinderen, kunnen we met elkaar leven. Geloof naar hartelust.

3. Kan iets geschapen worden door niets?

Ik weet het niet. Ik geloof ook niet dat dat gebeurt is. Als het gaat om het begin van het heelal en om wat de Oerknal op gang heeft gebracht, is mijn antwoord dat ik het niet weet. Dat blijft mijn standpunt tot ik het weet op basis van bewijs.

4. Hoe weet je dat god niet bestaat?

Dat weet ik niet. Maar zolang ik niet weet dat er een god bestaat, heeft het geen zin in god te geloven.

5. Wat is de oorsprong van het leven?

Weet ik niet, vriend. En jij ook niet.

6. Waar komt onze moraal vandaan?

Onze moraal heeft vele oorsprongen. Bijvoorbeeld ons geweten en de concrete gevolgen waar we mee moeten leven als gevolg van onze daden. Ons medelijden en meegevoel spelen een belangrijke rol in onze ethiek. Natuurlijk zijn onze aanvaarde sociale normen ook een belangrijke drijvende kracht erachter. Daarom wordt, wat als moreel wordt beschouwd in een deel van de wereld, in een ander deel van de wereld niet als moreel beschouwd. Ook als er een bron van objectieve moraal zou zijn, leven we in een wereld waarin die verouderd en nutteloos is. We leven met een subjectieve moraal en moeten in die realiteit onze ethiek ontwikkelen. Moraal is een product van de evolutie omdat zij een rol speelt in ons voortbestaan als soort. Het kunnen hebben van meegevoel hebben we ontwikkeld, omdat het herkennen van de pijn en het lijden van anderen ons er in belangrijke mate van weerhoudt om hen te schaden. Zolang ons meegevoel intact is, helpt het ons om het doden van anderen te vermijden en om alle leven naar waarde te schatten.

7. Als je bewijs had van god, zou je dan Christen worden?

Nee. Ik zou gods bestaan erkennen, maar ik zou zo'n haatdragende en wraakzuchtige schepper niet vereren.

8. Als de evolutie waar is, waarom zijn er dan thans geen overgangsvormen?

Deze vraag is ook nonsens. Er blijkt uit dat je nauwelijks begrijpt wat evolutie is. Het is namelijk zo dat vakmatig gezien elk levend wezen een overgangsvorm is. Je kunt leren wat evolutie is, zodat je de volgende keer betere vragen kunt formuleren, door naar deze pagina te gaan: evolution.berkeley.edu/evolibrary/home.php.

9. Leef je in overeenstemming met wat je gelooft of leef je in overeenstemming met wat er bij jou aan geloof ontbreekt?

Er bestaat geen manier om je leven te leiden in overeenstemming met wat je niet aan geloof hebt. Bij mij ontbreekt een geloof aan alle goden. Bij jou ontbreekt geloof aan alle goden behalve een. Leid jij je leven in overeenstemming met het feit dat je niet in Thor gelooft?

10. Als god bestaat, verlies je dan niet je ziel wanneer je doodgaat?

Deze vraag heeft geen betekenis voor mij omdat ik niet geloof in een ziel, noch geloof ik in jouw versie van god en het hiernamaals. Laat me je iets vragen. Als het Hindoeïsme waar is, en jij leeft je leven als Christen en

vleeseter, ben je er dan op voorbereid te branden in **Khumbhipakam**?

Het blijkt dus dat atheïsten wel een antwoord hebben op deze vragen, hè *church boy*? De volgende vraag is: aanvaard je mijn antwoorden?

[Aan de blog-lezers:] Ik zou graag jullie antwoorden op deze vragen horen. Laat ze me weten in jullie commentaren en sorry, heidenen, dat ik jullie weer geconfronteerd heb met deze vragenlijstonzin.

Gestuntel van een christelijke apologeet

Dinesh D'Souza versus de *New Atheists*

Floris van den Berg

I don't know that God exists. I believe that God exists. You only believe when you don't know. Dinesh D'Souza

Met ergerplezier heb ik *Het christendom is zo gek nog niet* (2009) van de in India geboren Amerikaan Dinesh D'Souza (1961) gelezen. Hij is een conservatieve auteur

en filmmaker die als cultuurcriticus veel in de Amerikaanse media (inclusief YouTube) te zien is. Hij is een veelgevraagd debater en debatteert onder anderen met de *New Atheists*. Zijn boek *Het christendom is zo gek nog niet* is een christelijke apologie in de modus van de rationale theologie en toegepast op het Nieuw Atheïsme. Rationale theologie houdt in dat getracht wordt rationale argumenten voor god of voor religie aan te dragen zonder dat naar religieuze bronnen als de Bijbel verwezen wordt. D'Souza richt zijn pijlen op het post 9/11 Nieuw Atheïsme van onder anderen Dawkins, Dennett, Harris, Hitchens en Stenger. Hij gebruikt als *epitheton ornans* steevast het woord 'arrogant' voor deze atheïsten. Hij noemt ze 'verbitterde lieden' Hij spreekt zelfs over 'een oorlog over de godsdienst' van 'vooraanstaande westerse atheïsten', een oorlog die gevoerd wordt 'met alle middelen waarover ze kunnen beschikken.' (met woorden dus). Toch klinkt dat agressief.

Op Youtube zijn tientallen discussies te zien waarin D'Souza debatteert over het bestaan van god met onder anderen Hitchens, Singer, Krauss en Dennett. Hij is een

uitmuntende debater. Hij is slim, gevat, erudiet – ook belezen in de moderne (populaire) natuurwetenschappen en de werken van de *New Atheists*, een goed redenaar en hij beheerst de retorica tot in de puntjes. Je zou kunnen zeggen dat hij glad is als een aal, omdat hij vragen ontloopt en steeds zijn positie verandert.

(Nieuw) atheïsme

"Het atheïsme is het opium van de immorele mens," en een "troosteloze ideologie" met een "afschuwwekkend wereldbeeld" waarmee 'alles duister en zinloos wordt.' "Hun pogingen [van de Nieuwe Atheïsten] zijn opmerkelijk, niet zozeer om hun argumentaties maar om de schrille felheid waarmee ze praktisch alle kwaad in de wereld wijten aan geloof in een God die niet bestaat." Als iedereen gelovig (en hij bedoelt conservatief christelijk) zou zijn, dan was alles pais en vree in Amerika en in de wereld. Volgens Dinesh D'Souza. Het weerleggen van het Nieuwe Atheïsme is zijn doel in *Het christendom is zo gek nog niet*. Duidelijk is zijn afkeer van Dawkins, Dennett en de andere *New Atheists*. Hij doet het voorkomen alsof zij een soort IS zijn. D'Souza veinst beleefdheid, maar het boek is een grove belediging aan het adres van de *New Atheists*. Het is niettemin een genoeg om te lezen omdat er fraaie citaten van de *New Atheists* in staan, al is niet altijd duidelijk of hij het eens of oneens is met die citaten. Naast de stijl en aansprekende citaten is het boek interessant omdat het met filosofische kwesties bezig is. Het gaat over de evolutietheorie, wetenschapsfilosofie, filosofie van de natuurkunde en met name kosmogonie, over filosofische antropologie, filosofie van de geest en over de grondslag van de moraal en cultuurfilosofie. Dat D'Souza op alle vragen een volslagen verkeerd antwoord geeft, maakt het niet minder interessant. Hij zet je als lezer aan het denken. Je wordt uitgedaagd om te bedenken waarom hij ongelijk heeft. Maar op de allereerste bladzijde overspeelt hij zijn hand al. Hij wil de Bijbel interpreteren "vanuit de context om zo te ontdekken wat die eigenlijk tot uitdrukking wil brengen." Hij overspeelt zijn hand, omdat hij zegt dat hij alleen rationele argumenten voor het bestaan van god zal aandragen, maar tegelijkertijd accepteert hij de Bijbel als morele en kennisbron zonder daarvoor argumenten aan te dragen. Zijn poging tot het bouwen van een rationele theologie is op het moeras van het irrationeel vertrouwen op de autoriteit van de Bijbel gefundeerd, waar het vervolgens in wegzinkt.

Het christendom zij dank

D'Souza stelt dat het christendom de grondslag is van vrijheid, het geweten, de mensenrechten en de democratie, criteria waaraan de westerse beschaving valt af te meten. Dat zaken als wetenschap, mensenrechten en het concept individuele vrijheid zijn ontstaan in een door het christendom beïnvloede cultuur maakt deze concepten echter nog niet christelijk. De vrijheden in de westerse liberale democratieën zijn juist bevochten op het

christendom. Zo moeilijk is het toch niet om de geschiedenis te bestuderen en dan te zien dat de kerk altijd aan de verkeerde kant heeft gestaan? Als er één instituut is dat de vrijheid van het individu heeft trachten te beknotten dan is dat het christendom. Het fnuikt de vrije ont-plooiingsmogelijkheden van individuen, vooral van vrouwen en homoseksuelen. D'Souza maakt het wel heel bont. Hij pleit voor de gelijkwaardigheid van mensen, die gelijkwaardigheid is volgens hem christelijk. Ook meent hij dat het christendom de motor was achter de afschaffing van de slavernij. Dat is je reinste geschiedvervalsing. Zijn bewering dat democratie en mensenrechten een fundament in het christendom hebben is absurd. Het christendom heeft niets met democratie; dat is pas na de Franse revolutie een ideaal geworden. In de theologie is niets te vinden over mensenrechten. D'Souza beweert: 'De verklaring [Universele Verklaring van de Rechten van de Mens] heeft een universele reikwijdte maar is gebaseerd op wat het christendom leert.' Het is christelijk imperia-lisme om mensenrechten tot het christendom te herleiden. Toch hoor ik deze stelling regelmatig bij publiekslezingen.

Niet alleen mensenrechten en democratie, ook de wetenschap heeft volgens D'Souza theologische wortels. Het klopt dat tal van befaamde wetenschappers christenen waren. Er is in het christendom de mogelijkheid om god te bestuderen door diens schepping te onderzoeken. Toch was (en is) het instituut van de kerk sceptisch over deze benadering en werd er flink tegengewerkt. D'Souza meent dat, omdat de context van het ontstaan van wetenschap christelijk was, de wetenschap christelijke wortels heeft. Dat is een categoriefout. Wetenschap is *ontstaan* in een christelijke context, maar wetenschap zelf is niet christelijk omdat zij de dogma's van de kerk niet accepteert en niet verwijst naar de Bijbel, maar berust op empirisch onderbouwde stellingen.

Het grote kwaad

D'Souza betoogt dat het christendom wereldwijd aan aanhang en invloed wint. Waar de invloed van het christendom niettemin tanende is, ziet D'Souza een dystopie opdoemen die gekenmerkt wordt door hoge echtscheidingspercentages, een hoog percentage buitenechtelijke kinderen, kindermoord en eugenetica. Hij schetst een bombastisch en onzinnig doemscenario: 'Kortom, de dood van het christendom moet wel betekenen dat geleidelijk aan ook waarden teloorgaan zoals menselijke waardigheid, het recht om niet gemarteld te worden en het recht op gelijke behandeling waar vrouwen, minderheden en armen voor opkomen.'

D'Souza bagatelliseert de ellende die door het christendom is veroorzaakt. Aan de andere kant schuift hij het grote kwaad van de geschiedenis, de horreurs van de oorlogen van de twintigste eeuw, in de schoenen van het atheïsme.

Zelfs als het waar is wat D'Souza beweert over het kwaad van het atheïsme (*quod non*), dan nog is dat geen

rechtvaardiging voor theïsme. Atheïsme kan gecombineerd worden met politieke en morele ideologieën. De *New Atheists* zijn allen zowel humanist als liberaal die de vrijheid van het individu als fundamentele waarde hooghouden. De gruweldictators van de twintigste eeuw waren absoluut geen liberaal en humanist, zij waren collectivisten die individuen opofferden voor wat hun als politiek ideaal voor ogen stond. Voor de volledigheid: ook gelovigen kunnen liberale en humanistische waarden koesteren.

God en de kosmos

Volgens D'Souza is god "ontheven aan tijd en ruimte. Hij heeft geen lichaam. Hij is een zuiver geestelijk wezen." Kosmogonie heeft god nodig, zo postuleert hij. Hij haalt het gezegde *ex nihilo nihil (fit)*, uit het niets ontstaat niets, aan. De moderne kosmogonie gaat uit van de oerknal. Maar wat heeft dan de oerknal veroorzaakt? De natuurkundigen weten het (nog) niet. Triomfantelijk roept hij uit: "Het is de christelijke god!"

Dat de theologen altijd al weten dat god de kosmos heeft geschapen, is geen kennis. Het is een drogreden (uit onwetendheid) om, wanneer je niet weet hoe iets is ontstaan of is gebeurd, te zeggen: god heeft het gedaan. Dat is een *god of the gaps*. Zeggen dat een niet-materieel, geestelijk, eeuwig bestaand iets de kosmos heeft geschapen is het toveren van een konijn uit een hoge hoed. Er is geen grond om aan te nemen dat dit zelfs maar plausibel is. Dat elk ontstaan een oorzaak moet hebben, is een metafysische stelling. We weten dat in de wereld zoals die ons bekend is, alle dingen een oorzaak hebben, in de fundamentele natuurkunde ligt dat echter anders. Zo is het niet zeker of de oorsprong van het universum een oorzaak heeft. Wellicht is er een oorzaak, maar die kennen we nog niet. Het is een Babylonische spraakverwarring om die onbekende oorzaak dan maar god te noemen, omdat de term god connotaties heeft die niets te maken hebben met dit kosmogonisch postulaat. Na zijn mislukte poging om het bestaan van god via de kosmogonie te bewijzen, probeert D'Souza het met het **teleologisch godsbewijs**, ervan uitgaand dat er een doel achter de schepping zit en dat dat doel de mens is. Gelovigen zijn geobsedeerd door het idee dat alles zin en betekenis moet hebben. Maar het leven is ultiem zinloos, er zit geen betekenis achter de dingen. Er is geen goddelijk complot gaande. Dat is het atheïstische kosmosbeeld. Humanisten voegen daar olijk aan toe: zorg dat je zelf zin geeft aan je eigen leven, probeer te genieten van het leven, wees aardig voor elkaar en maak je niet druk om de dood, want dood ga je toch of je je er druk om maakt of niet.

D'Souza haalt het **antropische principe** aan: de constanten in de natuur, zoals de lichtsnelheid, de zwaartekracht, de elektromagnetische kracht, et cetera, zitten zo in elkaar dat er leven op aarde mogelijk is. Als het een fractie anders was geweest dan was er geen leven geweest. En de kans dat de constanten zijn als ze zijn omdat wij mensen er zijn, is onnoemelijk klein. D'Souza - en met hem tal van andere gelovigen - kan deze onwaarschijnlijkheid niet verhapstukken en stellen dat god de constanten expres zo heeft vastgesteld dat er leven in de kosmos heeft kunnen ontstaan. Maar deze ontwerp-hypothese voegt niets toe aan de natuurwetenschappelijke kennis. Het is een hypothese, een argument

uit onwetendheid. Er is geen enkel bewijs voor deze god. Er is alleen de onwaarschijnlijkheid van het leven op planeet Aarde. Als je zou zeggen: god heeft de constanten vastgesteld, dan zegt dat niets over god. Het is een leeg woord.

D'Souza presenteert godsbewijzen die al lang geleden weerlegd zijn, als nieuw bewijs. Zijn eigen geloof is echter niet afhankelijk van bewijs. "Geloof is een uitdrukking van vertrouwen; wie gelooft vertrouwt erop dat iets wat hij niet zeker weet, waar is." Dat is de spijker op zijn kop. Daarmee geeft D'Souza aan dat geloof fundamenteel irrationeel is. Stel, je komt bij een kloof waarover een wankel ogende hangbrug is gespannen. Je weet niet zeker of de brug je zal houden, maar je gelooft erin want je hebt vertrouwen in de brug. Zo gesteld blijkt de absurditeit van religie.

Evolutie en werkelijkheid

D'Souza accepteert de wetenschappelijke evolutietheorie. Hij wijst creationisme en *Intelligent Design* van de hand; toch komt hij weer met zijn godhypothese op de proppen om wat gaten te vullen. Ten eerste voor het ontstaan van leven op aarde, waar nog geen plausibele theorie over is. Ten tweede meent hij dat het ontstaan van bewustzijn en met name zelfbewustzijn zo complex is dat het niet door evolutie kan zijn ontstaan. Hij valt hier met name Dennetts naturalistische mensbeeld en dito verklaring voor bewustzijn aan. Maar als je een entiteit postuleert ('god bestaat') dan moet je daar positief bewijs voor hebben; het is niet genoeg om te zeggen: ik weet niet wat het heeft veroorzaakt, dus daarom heeft god het gedaan.

D'Souza zegt dat atheïsten menen dat alles wat is, ooit fysisch verklaard zal kunnen worden. De vrijheid van mensen is, volgens deze opvatting, slechts schijn en uiteindelijk is alles wat er is en alles wat er gebeurt fysisch gedetermineerd, al is het in de praktijk nimmer te berekenen. Deze opvatting wordt reductionistisch sciëntisme genoemd. Waar D'Souza aan voorbijgaat, is dat wetenschap niet beperkt is tot natuurwetenschap. Je kunt mensen vragen naar waarom ze dingen doen. Motieven kunnen achterhaald worden door onder andere de sociale wetenschappen.

Naturalisme gaat er volgens D'Souza van uit dat er alleen materie is en dat de geest en alles wat daaruit voorkomt epifenomenen van materie zijn (zoals de software zich tot de hardware verhoudt zeg maar). Dat klopt als een bus. Hij meent verder dat het "onmogelijk valt aan te tonen dat er geen immateriële werkelijkheid bestaat." Dat klopt ook, maar voor een bovennatuurlijke immateriële werkelijkheid is er geen bewijs, ondanks alle pogingen om het paranormale te bewijzen.

Kant wordt erbij gehaald: "Terwijl de atheïst arrogant vasthoudt aan het waanidee dat zijn verstand bij machte is alles te doorgronden, erkent de gelovige dat er grenzen zijn aan de menselijke kennis, wetend dat er een werkelijkheid bestaat die groter is dan en ontstijgt aan de werkelijkheid die wij met onze zintuigen waarnemen en met onze geest kunnen bevatten." Die werkelijkheid die onze kennis ontstijgt is dan god volgens D'Souza. Behalve de laatste sprong naar god, klopt zijn bewering. Wij mensen verkrijgen kennis van de werkelijkheid via onze zintuigen en via ons kenvermogen dat bepaalde eigenschappen heeft. De werkelijkheid zoals

die echt is, kunnen wij echter nooit kennen. Toch kunnen we met de kennis die wij hebben, goed overweg. Die werkt namelijk. We kunnen kennis toepassen in techniek en er voorspellingen mee doen. Het is een irrationele sprong naar gene zijde van de rede door te menen dat religie (welke?) toegang geeft tot de noumenale wereld *an sich*.

Wonderen

D'Souza gelooft in wonderen, daarop berust zijn christelijk geloof. Voor hem is de Bijbel geen allegorisch sprookjesboek, maar een beschrijving van de werkelijkheid. De beschreven wonderen van Jezus zijn echte wonderen, meent hij: "De Christus die we in het Nieuwe Testament tegenkomen, is zo'n uitzonderlijke figuur dat je je moeilijk kunt indenken dat de evangelisten hem verzonnen hebben." 'De Gandalf die we in *The Lord of the Rings* tegenkomen, is zo'n uitzonderlijke figuur dat je je moeilijk kunt indenken dat Tolkien hem verzonnen heeft.' - zo redeneert D'Souza. Het is een staaltje van *credibile est, quia ineptum*: het is geloofwaardig, omdat het absurd is, zoals kerkvader Tertullianus schreef. Volgens D'Souza heeft Jezus echt over water gelopen, broden en vissen vermenigvuldigd, blinden laten zien, doden doen opstaan en, het grootste wonder van allemaal, hij is opgestaan uit de dood en ten hemel gerezen.

Hoe weet D'Souza dit? Omdat het in de Bijbel staat. En waarom gelooft hij wat er in de Bijbel staat? Omdat het in de Bijbel staat. De vraag blijft welke argumenten D'Souza heeft om de Bijbel als getrouwe historische bron aan te nemen en waarom hij dit boek als leidraad neemt (en niet de Koran of het boek van Mormon).

Voor D'Souza valt of staat het christendom met de herrijzenis uit de dood van Jezus. Het valt of staat dus met een wonder. "Het is duidelijk dat, als God bestaat, wonderen mogelijk zijn." Dit is een *petitio petitii* drogreden (cirkelredenering). Hij gelooft in god vanwege de wonderen in de Bijbel en hij gelooft in wonderen omdat hij god in staat acht wonderen te doen.

Moraal en geweten

D'Souza doet een bizarre confessie: "Ik zou niet weten hoe ik zonder het christendom een goed leven moest leiden." Dus, als ik het goed begrijp, zijn de goddelijke geboden de enige reden waarom D'Souza niet moordend en stelend door het leven gaat. Toch heeft hij een innerlijk, seculier moreel kompas. Als wat in de Bijbel staat,

hem als conservatief te pas komt, dan aanvaardt hij het, als het hem niet aanstaat, dan niet.

Over moraal stelt D'Souza drie vragen: "Bestaat er een universele of objectieve moraal? Heeft ze een religieuze grondslag? Hoe kunnen we ze kennen?" Zijn antwoorden laten zich raden: 'ja, ja, vraag D'Souza'. Mijn antwoorden: 'ja, nee, ethisch reflecteren'. Universeel is een moraal die overal en altijd geldt. Universalisten menen dat moraal niet aan tijd en cultuur gebonden is en dat bijvoorbeeld slavernij altijd en overal verkeerd is. Objectivisten menen dat er een morele structuur in de werkelijkheid zit, bijvoorbeeld omdat God het zo gewild heeft. Een objectivist meent bijvoorbeeld dat slavernij objectief verkeerd is, ook al vinden sommige mensen dat misschien niet. Christenen menen die moraal in hun traditie te vinden en dat god de bron is van de moraal. Volgens D'Souza zijn morele wetten zowel objectief (onderdeel van een door god gegeven morele structuur in de werkelijkheid) als universeel (overal en altijd geldig). Mensen maken moraal. D'Souza schrijft echter: 'God bepaalt uiteindelijk wat goed is. Hij is verantwoordelijk voor het onderscheid tussen goed en kwaad, waarvan wereldwijd wordt ingezien dat het normatief is voor het menselijk handelen.'

D'Souza hecht waarde aan het geweten: 'Het geweten is voor ons een permanente gids en een persoonlijke morele leermeester.' Dat is onzin. Slavernij was voor veel mensen geen bezwaar voor hun geweten. Het discrimineren van vrouwen of het even van vlees evenmin. Wat wij het geweten noemen is cultureel gevormd empathisch inlevingsvermogen. Ethiek moet het geweten testen en indien nodig bijstellen. D'Souza citeert in-

stemmend de auteur/apologeet C.S. Lewis: 'het geweten is niets anders dan de stem van God in onze ziel.' Als god al mocht bestaan, dan is god een immoreel monster als hij het geweten van al die mensen die participeren aan de bio-industrie sust. Maar goed, gelovigen denken niet zelf over moraal, ze hebben zichzelf geknecht en zijn daar nog trots op ook.

Huwelijk; abortus

D'Souza haalt fel uit naar de seculier humanistische levensfilosofie waarin individuele zelfontplooiing centraal staat. Hoe erg het met de moraal in moderne westerse samenlevingen is, valt volgens hem eenvoudig vast te stellen: 'Aan de morele effecten van deze seculiere

ethiek kan het hoge echtscheidingspercentage in het Westen worden toegeschreven.'

Soms komt D'Souza hilarisch uit de hoek: "Het is voornamelijk vanwege de seks dat de meeste hedendaagse atheïsten besloten hebben om met het christendom te breken." Dit roept de sociologische vraag op of atheïsten een andere seksueel gedrag (meer promiscue?) vertonen dan christenen. De seksuele obsessie van het christendom zou een goede reden zijn om ervan los te breken. Nog een lachwekkende passage, het staat er echt: "Wat atheïsme zo aantrekkelijk maakt, is dat het zich ontdoet van die strenge figuur met zijn lange baard en ons vrij toegang geeft tot de geneugten van de zonde en de morele verloedering." En wie wil dat nou niet?

D'Souza geeft twee voorbeelden van zogenaamd weerzinwekkende dingen die mensen uithalen: 'het bedriegen van hun man of vrouw en hun nakomelingen doden.' Overspel is een zaak van de betrokkenen waar anderen niets mee te maken hebben. Met het doden van nakomelingen bedoelt hij abortus; hij noemt dat ook het doden van ongeborenen.' Hij is een conservatief en hoog op zijn lijst met prioriteiten staat zijn paternalistische inmenging met de vrijheid van vrouwen om al dan niet voor een abortus te kiezen. Hij maakt zich niet druk om kindersterfte in het algemeen, maar wel specifiek om abortus.

Het huwelijk is een obsessie voor D'Souza. Volgens hem is het een trio, "een verbond, niet alleen van man en vrouw, maar ook van hen beiden met god." Hij benadrukt dat het huwelijk gaat over man en vrouw, dus niet over mensen van hetzelfde geslacht. Ook toont hij zich geobsedeerd door overspel en hij vindt dat een huwelijk tot de dood moet duren. Hij spreekt zijn afschuw uit over echtscheidingen. Googlen naar hem leert dat niets menselijks hem vreemd is en dat hij is gescheiden wegens overspel. Ik haal dit niet aan omdat ik overspel en scheiding moreel verwerp, maar wel om de hypocrisie van zijn betoog aan te tonen.

Credo

Zijn boek eindigt niet met een rationele conclusie maar met een geloofsbelijdenis: 'Kom, Heer Jezus, Wij zijn gereed.' Het boek is een persoonlijke belijdenis en een intolerant traktaat. Wat erg is, is niet dat er zo'n boek als *Het christendom is zo gek nog niet* is, maar dat het boek zo'n grote oplage en impact heeft. Frustrerend is dat hij een groot publiek weet te bereiken zodat de al lang weerlegde argumentaties eindeloos herhaald blijven worden.

Ergerlijk is dat hij de invloed van religie en met name het christendom op de Amerikaanse samenleving wil doen toenemen: in het onderwijs, in de politiek en in de morele opvattingen. Hij wil de vrijheid van het individu beknotten, met name de seksuele vrijheid. Terwijl hij zich opwindt over niet-morele kwesties, heeft hij geen oog voor relevante morele kwesties. Met geen woord rept hij over de doden die vallen in de Verenigde Staten ten gevolge van het vrije wapenbezit. Hij wil de seksuele revolutie terugdraaien en streeft naar een paternalistische bekrompen samenleving. Hij wil anderen in hun levensvrijheid beknotten. Hij is een bekrompen intolerante conservatief die het christelijke sprookje gelooft en predikt.

Met toestemming van de auteur sterk ingekort door René van Elst

1. *What's So Great About Christianity*, 2009. Het is de opvolger van *What is So Great About America* (2002).
2. P. 36.
3. P. 40.
4. P. 330.
5. P. 340.
6. Father John McCloskey, review op CatholicCity: <http://www.catholiccity.com/mccloskey/move-over.html>: "a masterpiece of modern apologetical writing destined to set the standard for years to come."
7. P. 10.
8. P. 104.
9. P. 109.
10. P. 51.
11. P. 203.
12. P. 225.
13. P. 363.
14. P. 238.1
15. P. 31.
16. P. 283.
17. P. 291.
18. P. 296.
19. P. 296.
20. P. 318.
21. P. 332.
22. P. 336.
23. P. 91.
24. P. 373.
25. P. 375.

Zo maar wat vrije gedachten

Gerhard Elferink

De Ierse kwestie

De tegenstellingen binnen de Noord-Ierse bevolking zijn niet te verklaren als die tussen katholieken en protestanten, maar als die tussen Ieren en Britten. Dat de Ieren in hoofdzaak rooms katholiek zijn en de Britten protestant is een óver benadrukte bijkomstigheid.

Het gaat hierbij niet primair om geloofstegenstellingen maar om puur etnische! Een gevolg van de eeuwenlange gruwelijke kolonisatie van Ierland door de Britten. Met als bijkomend verschijnsel: emigratie van Britten naar het 'groene eiland', in het bijzonder het noorden, zonder dat assimilatie met de Ieren een vereiste was. Integendeel! Blijf vooral Brit was het devies. Daarmee de Britse overheersing van Ierland enigszins 'legitimerend'. Er wonen immers ook Britten in Ierland!

Deze ellendige erfenis van elke kolonisatie geldt tot op de dag van vandaag voor Ierland en om het even welk ander gekoloniseerd gebied dan ook.

Rangen en standen

De Staatscommissie Remkes deed o.a. een voorstel tot aanpassing van de rol van de Eerste Kamer. Dat kan heel noodzakelijk zijn, maar ik denk hierbij toch in de eerste plaats aan twee naamswijzigingen. Laten wij de Tweede Kamer voortaan Eerste Kamer noemen en omgekeerd. Dat doet meer recht aan de volgorde van belangrijkheid van deze beide gremia. Vreemd dat dit nog nooit eerder is doorgevoerd. 'Eerste' en 'tweede' zijn immers rangtelwoorden.

De kerk-gezindheid van de gemeentelijke bevolkingsboekhouding

Jacques Nas
Deel 2

Motie Kohnstamm-De Visser

In mei 1988^[32] heeft een debat plaats naar aanleiding van de begrotingswijziging die nodig is voor de 15,5 mln.. Kohnstamm dringt er nogmaals op aan dat de gemeenten, en niet de kerken, bij de burger moeten verifiëren of er bezwaar is tegen verstrekken van zijn of haar gegevens aan het kerkgenootschap. Vergeefs, want hij kreeg woordvoerder Wiebenga van de VVD niet mee, die de opvatting van de minister deelde dat de SILA/de kerken (het onderscheid is in de discussies niet altijd even duidelijk) de houder zijn van de registratie en dus verantwoordelijk op dit punt.

Kohnstamm kreeg de niet-confessionele fracties wel mee op een ander punt. Nu er van de beoogde nieuwe wetgeving op de bevolkingsadministratie zelfs nog geen wetsvoorstel voorlag, zou het onjuist zijn met de bestemming van de 15,5 miljoen vooruit te lopen op de wet, en dan zeker op het punt waartegen vanuit de Kamer grote bezwaren waren geuit: de automatische gegevensverstrekking aan de SILA van mutaties ("de permanente fase") na de opbouw en uitzuivering van de afzonderlijke kerkelijke ledenadministraties op grond van een eenmalige uitdraai van de gegevens van personen met een aantekening in vak 6 ("de opbouwfase"). Hij wees er verder op dat, naast een aantal kleinere kerkgenootschappen waaronder de Joodse, de R.K. kerk met 5,3 mln. leden en de gereformeerde kerken met 1,2 miljoen leden niet van plan waren mee te doen aan de definitieve fase. Veel kerkgenootschappen vinden blijkbaar dat het ook zonder permanente koppeling kan, bijvoorbeeld met de PTT-verhuisservice. Het SILA-signaal op de persoonskaart zou in de gegeven omstandigheden vrijwel gelijk komen te staan met "Nederlands Hervormd" en dus zou de facto niet voor iedereen de registratie van de kerkelijke gezindte verdwijnen.

De motie^[33], mede ondertekend door De Visser, en op 25 mei 1988 aangenomen met alleen de stemmen van de confessionele fracties tegen, vraagt de bestemming van de 15,5 mln. te beperken tot de opbouw van de afzonderlijke kerkelijke ledenadministraties.

De totstandkoming van de Wet Gemeentelijke Basisadministratie Persoonsgegevens (GBP) van 1994^[34]

Na de indiening van het wetsvoorstel in mei 1989, maar nog voorafgaande aan de parlementaire behandeling, stelden Kohnstamm en Scheltema-de Nie de formele vraag aan de minister of de regering van plan was de motie Kohnstamm uit te voeren.^[35] Minister Van Dijk omzeilde de kwestie door te stellen dat de 15,5 mln. niet bedoeld waren voor de ondersteuning van de SILA bij de gegevensverstrekking vanuit de GBA aan de SILA (lees: in de permanente fase), maar alleen voor de opbouw van de interkerkelijke ledenadministratie (hij zegt niet: afzonderlijke ledenadministraties). Zo houdt hij de bouw

van het SILA-koppelcentrum, alleen zinvol als de definitieve fase doorgaat, behendig buiten schot. In die definitieve fase betaalt de SILA net als andere afnemers een kostendekkend tarief.

Ook tussen de kerken was er in die periode onenigheid over de bestemming van de 15,5 mln. De R.K. bisschoppen wilden wel meedoen aan de eenmalige uitdraai van gegevens in de opbouwfase. Maar vooral uit vrees voor hoge kosten waren zij van plan hun administraties in de definitieve fase zonder SILA bij te houden. Voor dat laatste eisten zij toch een deel van het geld op dat aan SILA was toegekend. Een hoog oplopend conflict dat niet kon worden opgelost met de ambigue teksten van de zijde van het ministerie. Wat ook meespeelde was de dominante rol van de Nederlands Hervormde Kerk in de SILA. Deze kerk had al een kostbare centrale ledenadministratie met bijbehorende organisatie en automatisering, gevoed met mutaties uit de gemeentelijke bevolkingsboekhouding; vrijwel het latere systeem van de SILA voor alle aangesloten kerken. Uiteindelijk zijn de bisschoppen één voor één, en stap voor stap, teruggekomen van hun plan. Pas in 2005 kwam een overeenkomst tot stand tot aansluiting van alle bisdommen bij de SILA. Die aansluiting werd gerealiseerd met de nieuwe centrale ledenadministratie die de R.K. kerk in navolging van de N.H. kerk had opgebouwd.^[36]

Het wetsvoorstel (GBP) van 1989

De wet vervangt die van 1887. Het wetsvoorstel dat in mei 1989^[37] wordt ingediend, bevat wat de kerkelijke gezindte betreft hetgeen op grond van de voorafgaande discussie mocht worden verwacht, zij het zonder uitvoering van de moties Kohnstamm.

Het gegeven uit vak 6 van de persoonskaart (de kerkelijke gezindte) wordt tijdelijk overgenomen op de persoonslijst van de GBP maar uiterlijk vijf jaar na het inwerkingtreden van de wet verwijderd.

Het overnemen van vak 6 dient alleen voor eenmalige overdracht aan de SILA van namen en adressen van de personen met een gezindte in vak 6. De SILA geeft de bestanden door aan het juiste kerkgenootschap. De gemeente heeft (na die vijf jaar) geen zicht meer op de kerkelijke gezindte van haar inwoners. Alleen: wel of niet lid van een bij de SILA aangesloten kerk.

De kerken zullen hun leden actief informeren en in staat stellen bezwaar te maken tegen een opname in het SILA-bestand door middel van een portvrije antwoordkaart. De aldus door de kerken gezuiverde bestanden worden via de SILA aan de gemeenten doorgegeven voor plaatsing van een "SILA-indicatie".

Mutaties op gegevens van personen met een SILA-indicatie op de persoonslijst worden automatisch doorgegeven aan de SILA. Art. 148 van de wet geeft de ingeschrevene in de GBP het recht de gegevensverstrek-

king aan de SILA door het gemeentebestuur te voorkomen of te beëindigen.

De gegevensverstrekking aan de SILA is een specifieke wettelijke basis gegeven in artikel 143: Bij algemene maatregel van bestuur (AMvB) kan een regeling worden getroffen voor systematische gegevensverstrekking aan een samenwerkingsverband van kerkgenootschappen.

len Dales

De parlementaire behandeling

Het wetsvoorstel is ingediend door het kabinet Lubbers II (CDA-VVD). De parlementaire behandeling heeft in zijn geheel plaats gevonden onder het kabinet Lubbers III (CDA-PvdA), minister van Binnenlandse Zaken Dales (PvdA).

In het schriftelijke deel (januari 1990 - februari 1992) handhaafden VVD en D66 hun bezwaren zoals in de voorafgaande discussie. Is het wel juist en noodzakelijk dat de kerken, als private organisaties, dezelfde service verleend wordt als de overheidsorganisaties waarvoor de wet is bedoeld? D66 blijft bij de eis van voorafgaande expliciete toestemming en de minister blijft bij zijn afwijzing. De PvdA doet er het zwijgen toe.

In het mondelinge debat in februari 1993 is voor het eerst (en het laatst?) in de Kamer herinnerd aan het gebruik van de registratie van de kerkelijke gezindte voor de Jodenvervolging. Schutte (GPV) brengt naar voren dat vooral voor minderheden zo'n risico denkbaar is, maar dat die in de SILA schuil gaan onder een brede paraplu van grote (protestantse) kerkgenootschappen^[38]. De woordvoerder van het CDA (Krajenbrink) begrijpt niet waarom de godsdienst een gevoelig gegeven zou zijn.

De discussie is verder hoofdzakelijk een herhaling van zetten, zij het dat de VVD nu niet meer geremd wordt door regeringsdeelname en de PvdA de hoon moet oogsten voor het wisselen van kamp.

D66 en VVD dienen een amendement^[39] in dat de mogelijkheid van gegevensverstrekking aan een samenwerkingsverband van kerkgenootschappen geheel doet vervallen. Het wordt verworpen met alleen de stemmen van D66, VVD en GroenLinks voor.

De Eerste Kamer wijdt aan dit onderwerp geen woord. De wet treedt in werking op 1 oktober 1994.

Totstandkoming van de Wet Basisregistratie Personen (WBP) 2012 – 2013

Het wetsvoorstel

De wet beoogt een aanpassing aan nieuwe technische en bestuurlijke ontwikkelingen, van weinig belang voor dit onderzoek. Een technisch verschil met de GBA is dat systematische verstrekkingen zoals aan de SILA niet meer door de gemeenten, maar vanuit de centrale voorziening onder verantwoordelijkheid van de minister zullen plaats hebben. Van meer inhoudelijk belang is een verandering van de wettelijke grondslag. Artikel 3 bepaalt dat bij AMvB door derden verrichte “werkzaamheden met een gewichtig maatschappelijk belang” worden aangewezen ten behoeve waarvan gegevens uit de basisregistratie kunnen worden verstrekt. Artikel 3.21 bevat het recht van de burger om de verstrekking van gegevens aan derden (waaronder de SILA) te beperken.

Het op basis van deze wet tot stand gekomen besluit^[40] benoemt in de bijlage als werkzaamheid van gewichtig maatschappelijk belang “Het bijhouden van een registratie ten behoeve van de ledenadministratie van kerkgenootschappen en andere genootschappen op geestelijke grondslag”. De SILA wordt aangewezen als degene aan wie de gegevens worden verstrekt. Daarbij wordt bepaald dat de SILA open moet staan voor alle kerkgenootschappen, dat de geregistreerden geïnformeerd worden over de mogelijkheid van beëindiging door een verzoek aan de SILA en dat de gegevens beperkt zijn tot naam, naam van (gewezen) partner, adres, geboortedatum en overlijden. Op overeenkomstige wijze worden onder meer pensioenfondsen, zorgverzekeraars en kredietregistraties aangewezen.

De parlementaire behandeling

Het wetsvoorstel^[41] is ingediend en schriftelijke verdedigd onder het kabinet Rutte I (CDA -VVD), maar voor de mondelinge behandeling is er een kabinetswisseling naar Rutte II (VVD - PvdA). Die schriftelijke discussie gaat voor wat de gegevensverstrekking aan de SILA betreft vooral over de vraag waarom zoveel hiervan bij AMvB geregeld wordt in plaats van bij wet.

Bij de eerste gelegenheid na het aantreden van de nieuwe minister van Binnenlandse Zaken (Plasterk, PvdA), bij de behandeling van diens begroting voor 2013 op 20 december 2012, neemt de Kamer een motie^[42] aan van Schouw (D66) en Voortman (GroenLinks) om de regeling met de SILA te heroverwegen. De minister reageert met een brief van 4 april 2013^[43]. De brief bevat slechts een feitelijke beschrijving van het arrangement onder de bestaande wet GBA, en het voorstellen om dat voort te zetten onder de nieuwe wet (waarvan de mondelinge behandeling enkele dagen later, 9 en 10 april, plaats zal hebben).

Bij die discussie blijkt Schouw slecht geïnformeerd; hij meent dat alleen katholieke organisaties gebruik maken van SILA en weet niet dat de stichting verplicht is open te staan ook voor andere levensbeschouwelijke stromingen dan religieuze. In de verdere discussie vindt hij de wettelijke beperking tot genootschappen op geestelijke grondslag te vaag. “Mag Amnesty International ook meedoen?” Hij herhaalt de D66-wens van expliciete toestemming van de burgers vooraf. De minister meent dat de opzegmogelijkheden bij het (kerk)genootschap en

bij de gemeente de mensen de vrijheid bieden om te besluiten of zij deze service op prijs stellen. Het valt op dat hij opzegging bij de SILA niet noemt; dat moest volgens Minister van Dijk^[44] in 1988 al op grond van de wet persoonsregistraties mogelijk zijn. In de (later tot stand gekomen) AMvB is de mogelijkheid van een schriftelijk verzoek tot beëindiging bij de SILA uitdrukkelijk opgenomen als voorwaarde. Een motie^[45] van Schouw vraagt om een systeem te onderzoeken van expliciete toestemming vooraf, krijgt de steun van VVD en PvdA en wordt aangenomen met de stemmen van de confessionele fracties en de SP tegen. De Eerste Kamer aanvaardt het wetsvoorstel zonder noemenswaardige discussie.

De Kamer maakt geen gebruik van de mogelijkheid te reageren op het ontwerp Besluit basisregistratie personen waarbij in de bijlage de gegevensverstrekking aan SILA is opgenomen. De Raad van State vroeg om een motivering waarom dit past bij de wetstekst (“werkzaamheden met een gewichtig maatschappelijk belang”). De minister heeft daarop de toelichting bij het besluit aangevuld. De inhoud daarvan komt er in het kort op neer dat het loslaten van het oude systeem van registratie van de godsdienst en directe verstrekking van die gegevens aan de kerken problemen zou opleveren

Ronald Plasterk

voor de kerken en dat daarom voor de SILA-constructie is gekozen. “Gelet op deze overheidsbemoediging met de ledenadministraties, zowel in het verleden als via de gegevensverstrekking aan de SILA op grond van de wet GBA, is een voortzetting van de gegevensverstrekking aan de SILA op grond van artikel 3.3, tweede lid, van de wet BRP gerechtvaardigd.”

2015: De Kamer vraagt de gegevensverstrekking aan de kerken te beëindigen. De minister geeft toe

Schouw ziet in het advies van de Raad van State aanleiding om op 13 december 2013 opnieuw formeel te vragen om de gegevensverstrekking aan de SILA te schrappen. Hij krijgt van Plasterk op 23 januari 2014 nul op het rekest^[46].

D66 waagt een nieuwe poging via vragen van Koşer Kaya van 30 september 2015. Zij vraagt naar de werking van het systeem en om over te stappen van opt-out naar opt-in. Ook de minister herhaalt op 13 november 2015^[47] zijn zetten.

Fatma Koşer Kaya

In een algemeen overleg over “modernisering gemeentelijke basisadministratie persoonsgegevens (GBA)” op 26 november 2015^[48] zet Koşer Kaya opnieuw vraagtekens bij de gegevensverstrekking aan de SILA, en kondigt een motie aan. De minister stelt zich pragmatisch op: Wij helpen hiermee grote groepen mensen in het land. Hij erkent dat het een principekwestie is, maar “wil die niet op de spits drijven. Wij zijn ook niet van het staatsatheïsme en het uitbannen van erkenning dat wij deze traditie hebben. Wie heeft er in hemelsnaam last van?”

Op verzoek van De Caluwé (VVD) geeft de minister in een brief van 4 december 2015^[49] een opsomming van de organisaties die deelnemen aan de SILA. Daaruit blijkt dat de R.K. kerk inmiddels deelneemt.

Op 8 december 2015 wordt de aangekondigde motie Koşer Kaya^[50] ingediend, mede ondertekend door De Caluwé en Oosenbrug (PvdA). De motie vraagt om uiterlijk binnen twee jaar de verstrekking van persoonsgegevens aan genootschappen op geestelijke grondslag, al dan niet via SILA, te beëindigen. De minister ontraadt, maar de motie wordt op 1 maart 2016 aangenomen, met alleen de stemmen van de confessionele fracties tegen.

De minister reageert met een brief van 17 maart 2016^[51]. Hij zal de gevraagde wijziging van het Besluit BRP aanhangig maken, maar de inwerkingtreding uitstellen tot twee jaar na het aannemen van de motie, om de SILA de gelegenheid te geven de ledenadministratie op een andere wijze in te richten.

2017: Regeerakkoord Rutte III: Waarheen precies terug?

Maar. Politieke ontwikkelingen achterhalen dit voornemen. In 2017 zijn er verkiezingen voor de Tweede Kamer die leiden tot een regeerakkoord van een andere coalitie (VVD, CDA, D66 en CU). Dat akkoord, van 10 oktober 2017, bevat de volgende tekst:

Ter bevordering van de privacy wordt de eigen regie op persoonsgegevens vergroot. Gebruikers van overheidsdiensten krijgen de mogelijkheid zelf maatschappelijk relevante organisaties en instanties aan te wijzen waaraan een beperkt aantal persoonsgegevens automatisch kan worden verstrekt. Voor kerkelijke organisaties gaat, om onoverkomelijke uitvoeringsproblemen te voorkomen, een overgangsregeling gelden. Wie nu geregistreerd staat, kan kiezen voor een opt-out. Nieuwe inschrijvingen vallen onder de nieuwe regels.

Staatssecretaris Knops deelt de Kamer per brief van 16 juli 2018 mee dat de uitvoering van dit deel van het regeerakkoord onderdeel is van de agenda “digitale overheid”. Dit leidt dus niet op korte termijn tot actie.

Nabeschuwing

“We run this country”^[52]

In de periode die hier in beschouwing is genomen heeft een gestage ontkerkelijking plaats. De confessionele partijen werden, voornamelijk door de neergang van het CDA, een steeds kleinere minderheid. Van 37% van de Kamerzetels in 1946 tot 18% in 2017. Desondanks slagen deze partijen er onder aanvoering van het CDA in om bij alle wisselende politieke verhoudingen hun wil door te drukken waar het gaat om het onderwerp van dit onderzoek. Moties van voltallige niet-confessionele meerderheden worden niet uitgevoerd. Ook kabinetten zonder confessionelen buigen, uit vrees om als anti-kerkelijk te worden gebrandmerkt. “We run this country.”

Dit is des te opmerkelijker omdat het zakelijke belang maar betrekkelijk was. De achtereenvolgende ministers en staatssecretarissen van Binnenlandse Zaken hebben nooit verduidelijkt wat nu precies die onoverkomelijke problemen waren bij het beëindigen van de gegevensverstrekking aan de kerken. Mijn onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat het zakelijke belang in de beslissende jaren 1984-1985 uitsluitend gelegen was in de centrale ledenadministratie met bijbehorend personeel en informatica van de Nederlands Hervormde kerk. Deze werkte voor wat de mutaties betreft voor één kerkgenootschap zoals later de SILA voor meerdere. Het is duidelijk dat het eventuele opdrogen van die stroom invoergegevens ingrijpende reorganisaties en kosten met zich mee zou brengen. Maar de Gereformeerde kerken vonden dat ze het zonder konden stellen. Ook de RK bisdommen hebben zich jarenlang op dat standpunt gesteld en niet deelgenomen aan het SILA-systeem. Het schermen met onoverkomelijke problemen was dus in hoge mate bluff in interkerkelijke solidariteit. Dat het zo hoog is opgespeeld, kan verklaard worden met het grote symbolische belang dat de kerken en de confessionele partijen zagen in het continueren van deze dienstverlening: erkenning van de 'bijzondere positie' van de kerken. “Wij zijn geen private organisatie”.

De argumentatie van de zijde van de kerken was niet altijd even fijnzinnig. Zo brachten CIO en SILA tegen de wens van Kohnstamm (verificatie door de gemeente van de instemming van de betrokkene met plaatsing van een SILA-sigitaal) in dat dit “welhaast een door de overheid vereiste en geregistreerde vernieuwing van belijdenis- of doopverklaring zou inhouden”.^[53] Een ietwat overdreven geformuleerd maar doeltreffend argument tegen het registreren van de kerkelijke gezindte door de gemeenten. Tien jaar terug klonk uit dezelfde kring nog een pleidooi voor optreden door de minister tegen gemeenten die de godsdienst niet meer registreerden, en heette de gezindte nog een openbaar, niet een privé gegeven. Met gelegenheidsargumenten is het oppassen geblazen.

De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat ook bij de oppositie (als je daarvan kunt spreken in het geval van Kamermeerderheden) het zakelijk belang gering was. Zeker nadat het besluit gevallen was om de kerkelijke gezindte niet langer te registreren. Voordien werd de

omvang van de verschillende geloofsgemeenschappen in de bevolkingsboekhouding vaak als argument gebruikt bij de verdeling van openbare middelen over de verzuilde instituten (onderwijs, gezondheidszorg, geestelijke verzorging in de krijgsmacht). In een periode van ontkerkelijking waren dat natuurlijk overschattingen. En bovendien: het katholiek zijn is geen beletsel om voor openbaar onderwijs te kiezen. Enig ressentiment over dat verleden is in de discussies duidelijk te horen geweest. Maar nadat het SILA-systeem vol in werking was, de ledenbestanden waren opgeschoond en er een kostendekkend tarief betaald werd, was er eigenlijk geen groot zakelijk bezwaar meer over. Ergernissen zijn er wel gebleven bij de mensen die de kerk verlaten hadden en na verhuizing huisbezoek kregen van het kerkgenootschap waarvan zij door hun ouders bij de geboorte tot lid waren gemaakt. Die kerkelijke gemeente of parochie in hun nieuwe woonplaats had immers een verhuisbericht gekregen van de 'burgerlijke' gemeente. De omvang van deze groep is natuurlijk met de ontkerkelijking gekrompen.

Plasterk: “Wie heeft er in hemelsnaam last van?” Bleef ook aan deze zijde vooral een symbolisch belang: weerzin tegen de pretentie van een 'bijzondere positie'.

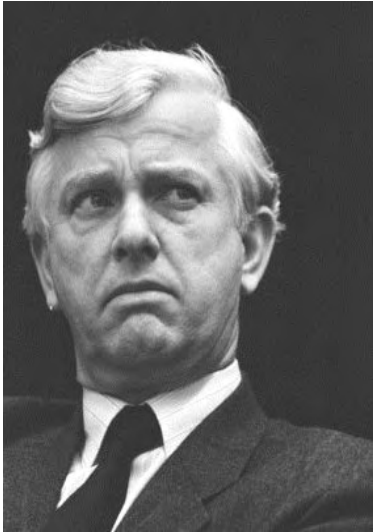
Voor wie niet wil weten van 'een bijzondere positie' is het merkwaardig dat de kerken in de wetten van 1994 en 2013 op een lijn geplaatst zijn met organisaties als pensioenfondsen, zorgverzekeraars, kredietregistraties, zorginstellingen, bevolkingsonderzoeken in opdracht van de overheid en dergelijke. Van deze laatste is het zonder veel uitleg duidelijk dat er maatschappelijke schade is buiten die instellingen zelf als hun personenadministratie niet op orde is. Maar in het geval van de kerken. “Wie heeft er in hemelsnaam last van?” De discussies gevolgd hebbend is het vreemd dat dit argument daarin niet heeft geklonken. De bewindslieden van Binnenlandse Zaken hebben ook nooit een poging gewaagd om uit te leggen wat het “gewichtige maatschappelijke belang” is van de werkzaamheden van de kerken dat de verstrekking moet rechtvaardigen. Hier is sprake van een schuchterheid, vergelijkbaar met die jegens het koningshuis. Kritiek vanuit de politiek is taboe.

In de periode dat de kerken protesteerden tegen het beëindigen van de registratie van de kerkelijke gezindte (1984) bleek een volstrekte ongevoeligheid voor de tegenstand van de Joodse kerkgenootschappen tegen een registratie van de godsdienst door de overheid. De opstelling van het CIO ('de Jodenvervolging was niet gebaseerd op het bevolkingsregister') is ronduit stuitend.

In de Kamerdebatten is de zorg om discriminatie op grond van godsdienst niet ter sprake gekomen, op één uitzondering na: Schutte (GPV). Hij nam het bezwaar tenminste wel serieus. Ere wie ere toekomt.

Het is om vele redenen op dit moment niet aan de orde, maar ik zou moskeeverenigingen, die in principe deel zouden kunnen nemen aan de SILA, niet aanraden dat ook te doen. Een kwaadwillende regering, helaas niet meer geheel ondenkbaar, zou niet veel problemen hebben met het naasten van de gegevensbestanden van de SILA.

Ten slotte het regeerakkoord. Een doodgeboren kind? Het is de vraag of dit akkoord wel om enige andere actie vraagt dan om de toezegging van Plasterk in de

Gerd Schutte

prullenmand te depone-
ren. Immers 'opt-out'
was er altijd al op ver-
schillende manieren.
Maar wat betekent 'opt-
in'? Er zijn in deze hele
discussie geen vraagte-
kens geplaatst bij het
feit dat nieuwe inschrij-
vingen^[54] hoofdzakelijk
pasgeboren kinderen
betreffen die door hun
ouders bij hun kerk tot
lidmaat worden ge-
maakt en zelf niets te
vertellen hebben. (In
het systeem van voor
1994 lieten de ouders
bij de geboorteaangifte
bij de gemeente direct

de gezindte invullen in vak 6; daarna meldde de plaatse-
lijke kerk het kind via de SILA bij de gemeente voor het
plaatsen van een SILA-stip). Immigratie is nooit ter
sprake gebracht; en als het om volwassenen gaat die zich
bij een SILA-kerkgemeenschap aanmelden is er ook geen
probleem. Als het 'opt-in' een betekenisvolle verandering
in de praktijk moet hebben zou dat dus alleen betrekking
kunnen hebben op de kinderen. Hoe zou dat moeten?

Ook het 'opt-in' lijkt dus een voortzetting van de be-
staande praktijk. Waar dan ook nog eens een overgangs-
regeling voor nodig is?

Verantwoording

Mijn belangstelling voor het onderwerp berust op enkele
persoonlijke ervaringen bij verhuizing en geboorteaan-
gifte. Daar heb ik me destijds wel aan geërgerd, en het
"R.K." met enige tegenwerking van de gemeenten weten
te veranderen in "geen", maar me daar niet bijzonder
druk over gemaakt.

Maar in 1981 was ik met collega's oprecht geschokt
te ontdekken (via het ontwerpbesluit van minister Wie-
gel van 1981 dat we als ambtenaar onder ogen kregen)
dat het opgeven van de kerkelijke gezindte aan de ge-
meente op dat moment nog verplicht was op straffe van
hechtenis of boete. Voor mijn toen inmiddels favoriete
antwoord "gaat je nix aan" de bak in! De correctie van
Wiegel (*schriftelijk* bezwaar) vonden we lang niet ge-
noeg. We hebben onze minister (Albeda, CDA) toen fijn-
tjes herinnerd aan de aanslag van 1943. Wat wij daarvan

terug hoorden was alleen dat het voorstel was ingetrok-
ken, niet het waarom. Vele jaren heb ik de prettige illusie
gekoesterd dat dat door onze interventie kwam. Ik had
daarna het onderwerp volledig uit het oog verloren tot
het in 2015 weer de krant haalde. Niet uit de parlemen-
taire verslaggeving, maar door dominees die hun veront-
waardiging over de acties van de Kamer in het dagblad
Trouw lucht gaven.

Vanaf dat moment ben ik, met tussenpozen, in de ge-
schiedenis gaan graven. En bij het snuffelen in de dozen
van het Nationaal Archief, met bijzondere nieuwsgierig-
heid naar de gebeurtenissen van 1981, heb ik pas dit jaar
in de notulen van de ministerraad gevonden dat niet onze
minister ("wij"), maar minister van Justitie De Ruyter in
1981 het registreren van de kerkelijke gezindte funda-
menteel ter discussie had gesteld.

Correcties en aanvullingen welkom via [jacquesnas-
@gmail.com](mailto:jacquesnas@gmail.com).

[32] Handelingen II 1987/1988, 78-4086, 18 mei 1987.

[33] Kamerstukken II 1987/1988, 20 229 nr. 9.

[34] Stb. 1994, Nr. 494, 9 juni 1994.

[35] Handelingen II 1989/1990, 195, aanhangsel 94.

[36] Van Spaendonck, o.c., pag. 80-109.

[37] Kamerstukken II 1988/1989, 21 123, Nrs. 1-2, 2 mei 1989.

[38] De R.K. bisdommen namen op dat moment nog niet deel
aan de SILA.

[39] Kamerstukken II 1992/1993, 21 123, Nr. 39, 15 februari
1993.

[40] Besluit basisregistratie personen, Stb. 494, 28 november
2013.

[41] Kamerstukken II 2011/2012 33 219, nrs. 1-2, 29 maart
2012.

[42] Kamerstukken II 2012/2013, 33 400 VII, Nr. 24.

[43] Kamerstukken II 2012/2013, 27 859, Nr. 63.

[44] Kamerstukken II 1987/1988, 19 512, Nr. 10, 1 februari
1988.

[45] Kamerstukken II 2012/2013, 33 219, Nr. 22.

[46] Handelingen II 2013/2014, aanhangsel 1021.

[47] Handelingen II 2015/2016, aanhangsel 563.

[48] Kamerstukken II 2015/2016, 27 859, Nr. 85.

[49] Kamerstukken II 2015/2016, 27 859, Nr. 84.

[50] Kamerstukken II 2015/2016, 25 764, Nr. 95.

[51] Kamerstukken II 2015/2016, 27 859, Nr. 87.

[52] Mr. J.P. (Joost) van Iersel, lid Tweede Kamer voor het CDA
1979-1994.

[53] van Spaendonck, o.c., pag. 37.

[54] Voor alle zekerheid heb ik bij de Rijksdienst voor Identi-
teitsgegevens geïnformeerd naar de betekenis van de term
'nieuwe inschrijvingen'. Mij is verzekerd dat inschrijving bij de
nieuwe gemeente na verhuizing, dat een moment zou kunnen
zijn om toestemming te vragen, niet geldt als een nieuwe in-
schrijving.

Zomaar wat vrije gedachten

Gerhard Elferink

Seizoenindeling

Straks zullen wij het weer meemaken. Op 21 december
zullen de media weer berichten dat op die datum de
winter is begonnen. Wat een onzin! Hoezo laat je iets in
het midden beginnen? Sinds onheuglijke tijden staat de
'kortste dag' te boek als Midwinter. En terecht. De

'kortste dag' is het midden én dieptepunt van de
winterperiode. Vanaf daar wordt het elke volgende dag
weer een stukje beter. Stijgt de zon weer aan het
firmament. Op dezelfde manier is ook de zomer
gestructureerd rond de 'langste dag' (Midzomer).
We kennen meteorologisch vier bepalende data per
jaar, t.w.: de kortste dag, de voorjaarsequinox, de
langste dag en de najaarsequinox. Deze data dienen
respectievelijk het **midden** van de winter, lente, zomer
en herfst te zijn.

Overwinning voor het recht op onderwijs in Europa

Maarten Gorter

Op 31 oktober 2019 deed het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) unaniem een uitspraak die vrijdenkers niet snel zullen vergeten^[1]. Het EHRM besloot namelijk dat Griekenland de rechten van niet-gelovige ouders en leerlingen heeft geschonden.

Griekenland heeft namelijk geen scheiding van kerk en staat en legt sterke dwang op aan leerlingen in openbare scholen om godsdienstonderwijs te volgen waarin louter de Grieks-Orthodoxe staatsgodsdienst wordt gepropageerd.

Het EHRM was van mening dat Griekenland met deze sterke dwang het Protocol 2 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) heeft geschonden. In Protocol 2 is het recht op onderwijs vastgelegd; ook staat er dat de overheid respect moet hebben voor de godsdienstige en filosofische overtuigingen van ouders en leerlingen. In het precedent van het EHRM zien we overduidelijk het standpunt van De Vrije Gedachte terug, het hof schreef namelijk dat verplicht religieus onderwijs dient te worden gegeven op een "objectieve, kritische en plurale manier". Griekenland probeerde nog met een truc de indruk te wekken dat de lessen niet dwangmatig zijn door een bizar "briefjes-systeem" in te voeren. Als de ouders bezwaar hebben tegen deze gods-

dienstlessen dan moeten zij een officiële brief sturen naar de school waar zij het geloof van hun kind op moeten aangeven met een bevestigende handtekening eronder. De leerkracht moet dan ook nog eens deze brief ondertekenen. Het EHRM veegde het "briefjes-systeem" van tafel. Het is namelijk volgens het hof in strijd met de vrijheid van godsdienst om burgers te dwingen om hun godsdienst kenbaar te maken aan de staat. Ook dat de handtekening van de leerkracht noodzakelijk is, is volgens het hof indringend en maakt de ouders vatbaar voor dwang.

Deze fantastische uitspraak is niet alleen een overwinning voor het recht op onderwijs maar tevens voor de rechten van niet-gelovigen in het algemeen.

Het EHRM schreef namelijk ook dat het recht om geen religie aan te hangen net zo goed wordt beschermd door de vrijheid van godsdienst.

Verder is het nog belangrijk om te vermelden dat deze zaak weer de onpartijdigheid en neutraliteit van de Europese rechtspraak bevestigt. De zeven rechters van het EHRM tijdens deze zitting kwamen uit: Kroatië, Griekenland, Tsjechië, Armenië, Andorra, Verenigd Koninkrijk en Noord-Macedonië. Dat zijn toch niet de eerste landen waar veel vrijdenkers in Nederland aan zullen denken als het gaat over de scheiding van kerk en staat of de rechten van niet-gelovigen. Veel van deze landen hebben zelf niet eens een scheiding van kerk en staat. Dat de beslissing unaniem is, bewijst dat het in Europa toch echt om de feiten gaat en niet om politieke voorkeur. Wellicht leren ze in Brazilië^[2] of de Verenigde Staten^[3] ook nog eens wat van deze uitspraak.

[1] Papageorgiou and Others v. Greece.

[2] Het beruchte corruptieproces tegen voormalig president Lula.

[3] De extreem gepolitiseerde rechtspraak inzake abortus, wapenbezit en religie.

Over de helper van Sinterklaas

Thomas Spickmann

Sinds een aantal jaren wordt in Nederland over de vraag gediscussieerd of Zwarte Piet er nog mag bij horen omdat hij standaard gekleurd is. Vanuit antiracistisch standpunt lijkt dit onverantwoord te zijn. In Duitsland bestaat dit probleem echter niet, want daar wordt de 'Nikolaus' (Duitse versie van Sinterklaas) altijd door 'Knecht Ruprecht' begeleid. Hij is donker gekleed, maar niet gekleurd. Misschien kunnen de Nederlanders zich toekomstig meer aan Duitsland oriënteren. Zullen wij

hier niet gewoon de Zwarte Piet, om dit probleem definitief te verhelpen, door 'Knecht Ruprecht' vervangen? Normaliter wordt hij door een blank iemand gespeeld, maar deze rol moet uiteraard ook door een gekleurde mens kunnen worden overgenomen ter voorkoming van discriminatie op grond van ras. Of komt mijn voorstel beetje te arrogant en nationalistisch over omdat ik van Duitse afkomst ben?

Bij deze gelegenheid komen bij mij een paar oude herinneringen boven. Toen ik op de middelbare school zat gingen altijd begin december ‘Nikolaus’ en ‘Knecht Ruprecht’ elk klaslokaal binnen. Zij werden door twee jongens uit de hoogste klas gespeeld en door als engelen verklede meisjes die lange witte jurken droegen, begeleid. Soms kondigde zich de hele delegatie aan door tegen de deuren te schoppen. Bij het binnenkomen van het lokaal zongen of speelden zij met blokfluiten het bekende lied ‘Lasst ons froh und munter sein,...’. ‘Daarna maakte ‘Nikolaus’ altijd grappen door leraars of scholieren op de korrel te nemen. Vervolgens werden door ‘Knecht Ruprecht’ koekjes, mandarijnen en noten uitgedeeld, maar geen grote cadeaus, want deze krijgen kinderen en jongeren in Duitsland pas op 24 december (‘Heilig Abend’), de vooravond van kerstmis.

Laten wij op het probleem van het racisme terugkomen. Helaas speelt dit steeds nog in Nederland. Een tijd geleden was ik op een bijeenkomst van Amnesty International. De plaatselijke werkgroep liet een film met jongeren met buitenlandse achtergrond zien die pijnlijke ervaringen met discriminatie met elkaar deelden. De huidskleur speelde vaak een rol. Nederland staat op zich bekend als tolerant en liberaal. En men zou moeten verwachten dat tegenwoordig iedereen aanvaardt dat discriminatie niet mag. Maar helaas zijn niet alle mensen zo fatsoenlijk en welwillend. Daarom zal men zich altijd tegen racisme moeten blijven verzetten.

En hoe met de kwestie van Zwarte Piet moet worden omgegaan is nader te bepalen.

Een Jezus met flaporen aan het kruis

Anton van Hooff

In mijn katholieke jeugd was ik omringd door kruisbeelden. Iedere roomse ruimte had er een. Al in de huiskamer vond je een crucifix, d.w.z. een aan het kruis bevestigde Jezus, naast een Mariabeeld, en een Jezus met opengewerkt hart, het zogeheten Heilig-Hartbeeld. Het kruisbeeld uit de massaproductie had weinig variatie; Jezus hing overal ellendig te zieltoegen, maar je keek er niet van op. Pas veel later besepte ik hoe bizar zo'n godsvoorstelling eigenlijk is. Technisch klopt zij ook niet, want een gekruisigde kan niet hangen aan handen waar een spijker doorheen is geslagen; de hand zou openscheuren. Als er nagels werden gebruikt – en geen touwen ter bevestiging aan de dwarsbalk – dan werden die door het polsgewricht geslagen of tussen ellepijp en spaakbeen. Deze vorm van executie was bedoeld als een smadelijke, langzame dood; een voetensteun dwong de ongelukkige zich telkens weer op te drukken, totdat hij van uitputting bezweek. Sterke kerels konden dagenlang met de dood vechten, tot genoeg van de brave burgers, die de gekruisigden voor de poorten van de stad tegenkwamen – zoals later de galgenvelden net buiten de stad lagen. Als de gekruisigde gestorven was, werd zijn lichaam niet verwijderd. Het werd overgelaten aan ontbinding. Aldus werd de ter dood veroordeelde ook beroofd van een fatsoenlijke bijzetting, die voor antieke mensen heel belangrijk was.

De weduwe van Efese

Een ziek verhaal van Petronius, inspirator voor Fellini's film *Satyricon*, vertelt dat een soldaat bij Efese het kruis

met een dode rover moest bewaken om te voorkomen dat verwanten het lijk afnamen en de dode de laatste eer bewezen. In de buurt, ook buiten de stad, lag het grafveld. In een van de grafkamers had een weduwe zich opgesloten, vastbesloten om door uithongering de dood met haar echtgenoot te delen. Nieuwsgierig geworden door een lichtje ging de verveelde soldaat een kijkje nemen. Na lang soebatten wist hij de vrouw ertoe te brengen toch wat te eten. En toen ze eenmaal op een front bezweken was, duurde het niet lang of het toonbeeld van echtelijke trouw gaf ook toe aan andere behoeften. Zo bracht het liefdespaar enkele liefdesnachten in de grafkamer door, maar op een morgen was het lijk van de rover verdwenen. De soldaat wilde zich uit wanhoop prompt in zijn zwaard storten, maar de vrouw reageerde koel: zou ze dan ook nog haar geliefde na haar man verliezen? Dus werd zijn lijk aan het kruis bevestigd. De Efesiërs waren wel verbaasd over de goede conditie van de gekruisigde.

Nog onzinniger dan het christelijke verhaal

Volgens de lijdensverhalen in de evangelies stierf Jezus al binnen enkele uren en kreeg Jozef van Arimatea van Pontius Pilatus toestemming het lijk af te nemen en bij te zetten in de grafkamer die hij voor zichzelf had voorbereid. Nee, zo was het niet, beweerde professor B. Smalhout in de televisie-uitzending van goede vrijdag 29 maart 2002, waar we van gedachten wisselden over Jezus' kruisiging. Over de medische kanten waren we het eens, maar tot mijn verbijstering verklaarde Smal-

hout dat de grafkamer een soort Intensive Care Room was geweest. Daar was Jezus weer opgekalefaterd, zodat hij met Maria Magdalena naar het oosten kon vertrekken, waar het paar nog lang en gelukkig leefde. Bij zulke idioterie verzucht ik steeds: ‘Geloof dan toch maar in de gewone onzin van het christendom.’

Schandaal van het kruis

De oude wereld was wel wat gewend op het gebied van bizarre godsvoorstellungen, maar een god die de smadelijke dood van een bandiet had ondergaan, was van een ongehoorde smakeloosheid. Men stelde zich ter vergelijking voor dat een moderne sekse de bijeengeharkte lichaamsdelen van een zwaar verkeersongeluk vereert. Ook christenen worstelden met het ‘schandaal van het kruis’ zoals Paulus het noemde. Het kruis, nu het christelijk beeldmerk bij uitstek, werd dan ook in de eerste eeuwen niet gebruikt. Voor zover men Jezus uitbeeldde, bediende men zich van allegorische uitbeeldingen: de wijze leraar, de zonnegod en de goede herder met een verloren schaapje op de rug. Toen het kruis ten slotte verscheen kon het als een zonnelymbol worden gezien of als een gekantelde chi, de eerste letter van Christos, Grieks voor Gezalfde, de vertaling van het Hebreeuwse Messias.

Het is veelbetekenend dat de vroegste voorstelling van Jezus aan het kruis een spotgraffito uit het keizerlijk paleis in Rome is. Daar heeft in de derde eeuw iemand in een wand een mens met ezelskop aan het kruis ingekrast met de Griekse tekst: ‘Alexamenos vereert god’. In de krabbel komen twee vormen van hoon samen. Er werd namelijk gefluisterd dat de christenen het in hun besloten bijeenkomsten met ezels deden. En dan was er het smadelijke kruis: gekker kon het niet.

God of mens aan het kruis

Bij mijn weten dateert de eerste respectvolle afbeelding van omstreeks 430. Dan verschijnt hij op een ivoren zijpaneeltje van een gewijd doosje, *pyxis*, nu in het Brits Museum. Hij hangt onbewogen aan het kruis de mensheid te verlossen, terwijl in de linkerhoek verrader Judas zich verhangt. Eeuwenlang wordt de gekruisigde uitgebeeld als de godmens met de nadruk op god: hij heeft een kroon op en toont geen teken van lijden. Pas in de loop van de middeleeuwen en vooral in wat Huizinga het herfsttij van dat tijdvak heeft genoemd, wordt Jezus aan het kruis de persoon die al het lijden van de mensheid belichaamt. Niet voor niets wordt in die periode ook de kerstkribbe populair: reeds als baby heeft Jezus het lijden van de kou ervaren. Kunstenaars die bij de vleet grote altaarstukken of plastische kruisbeelden vervaardigen, gaan zich dan uitleven in het tonen van de

gruwelijkheden die de heiland ondergaat. Vooral de Spaanse kruisbeelden zijn van een ongekend sadisme.

Een nieuwe Jezus in Barcelona

Dat stelde ik weer vast bij het bezoeken van diverse musea in Barcelona. Een daarvan zouden we zeker niet zijn binnengegaan als we niet de Barcelona Card hadden gekocht. Toen we er voorbijkwamen, keken we op de lijst en jawel: het Museo Frederic Marès was op onze kortingskaart gratis toegankelijk – als Hollander ga je dan toch even kijken. Zelden zo’n curieus museum gezien: de heer Marès heeft werkelijk alles verzameld, van sigarenbandjes tot scharen en natuurlijk kruisbeelden uit verdwenen kerken en kloosters. De meeste ging ik onverschillig voorbij; al die indroevige gezichten deden me niets. Maar toen bleef ik staan: hier was een Jezus met een heel opgewekt koppie. Wat hem uiterst menselijk maakte, waren zijn flaporen. Dit was nieuw voor

mij. Wel heb ik mijn collectie allerlei curieuze afbeeldingen uit recente tijden zoals een gestileerde Jezus met piemel in een Kopenhaags park en een Jezus die zijn handen met spijkers en al van het kruis heeft losgetrokken (Würzburg).

Spot

Natuurlijk geeft de kruisiging volop mogelijkheden tot spot zolang christenen heilige tenen hebben waarop getrapt kan worden. Kamagurka’s cartoons kunnen we wegens de auteursrechten niet afdrukken, slechts beschrijven:

- Moderne bisschop, alleen herkenbaar aan een mijter, komt klooster binnen, en zegt tot de verbijsterde monniken: ‘Om te beginnen kunnen we misschien eens een nieuw logootje bedenken.’

- Gelovige devoot staande voor gekruisigde zegt: ‘Dank u wel,’ waarop deze antwoordt: ‘Graag gedaan.’

- Gekruisigde hangt aan enorme spijker door het voorhoofd en roept: ‘Kijk, zonder handen.’

Spot genoeg. Het omslag van de VPRO-gids toonde ooit Loeki van de STER aan het kruis met onderschrift: ‘Asjemenou. Het belang van boodschappen.’ En dan heb ik nog een krantenfoto van een schilderij van ene Bart Jansen, waarop Jezus aan het kruis met zijn Black-and-Decker een gat in zijn linkerhand boort. In plaats van het INRI boven zijn hoofd (Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum: Jezus van Nazareth Koning der Joden) zegt de Latijnse plaquette: ‘Koning van het Doe-het-Zelfen’. Op het internet is een priester te vinden die zich vertwijfeld afvraagt hoe hij Jezus’ lichaam aan het kruishout bevestigt bij de set die hij bij Ikea heeft gekocht. ‘I hate losers,’ zegt Trump op een poster nadat hij Jezus aan het kruis heeft gespijkerd. Dit billboard werd bij een Nieuw-Zeelandse kerk gestolen, nota bene, meldt het bericht, tijdens een lijkdienst.

Kruisiging geschilderd door Andrea Mantegna, Verona, ca.1458

Als halskettinkje

Nu we toch op het zuidelijk halfrond zijn: bij een Australische juwelier wilde een meisje een hanger met kruisje kopen. De winkelier haalde een tableau tevoorschijn. Beiden bekeken het assortiment aandachtig. 'Hé,' zei de winkelier opeens, 'dit is een leuke. Er hangt een mannetje aan.' De geschiedenis vertelt niet of zij het als religieus merkteken wilde dragen. Dat was het vroeger wel. Roomse meisjes droegen toen een crucifixje aan een halsketting, bij wijze van waarschuwing: 'Als je met mij iets wilt, moet je wel zelf rooms zijn of anders

je tot het ware geloof bekeren.' Gemengd huwen was immers een gruwel, zoals het kreupelrijmpje zei: twee geloven op één kussen, daar slaapt de duivel tussen. Die betekenis is allengs verloren gegaan. Nu is een kruisje in de hals toch vooral een sieraad, al zullen moslima's en Jooden het niet dragen.

Van alle crucifixen die ik in mijn leven ben tegengekomen, zou ik de Spaanse Jezus met de flaporen wel in verkleinde versie thuis willen hebben. Zo menselijk heb ik de gekruisigde nog nooit gezien.

"Ik ben zeer ontgoocheld"

Boekbespreking van *Etienne Vermeersch, Nagelaten geschriften*, verzameld door Johan Braeckman en Dirk Verhofstadt, Houtekiet, 2019

Floris van den Berg

„[...] ik hoop dat mijn teksten nog enige tijd na mijn dood sommigen kunnen inspireren. Ik zou bijvoorbeeld graag hebben dat mensen die mijn teksten lezen, daardoor los kunnen komen van de gedachte dat er iets bestaat zoals de God van de Bijbel of de Koran. Dat zoveel mogelijk mensen door mijn werk afvallig worden zou ik positief vinden.” (p. 452) Aldus **Etienne Vermeersch** over religie. Dat is een helder standpunt, kenmerkend voor deze publieksfilosoof die in het publieke debat ijverde voor het programma van de Verlichting van waarheidsvinding en bevrijding van de mens uit welke ketenen dan ook. 'Hoe draagt intellectueel werk bij tot vermindering van onwetendheid en van lijden?' zo vatten Braeckman en Verhofstadt het denken en doen van de begin 2019 overleden legendarische filosoof Etienne Vermeersch (1934-2019) samen in de door hen samengestelde bundel *Nagelaten geschriften*.

Ik hoorde voor het eerst over Etienne Vermeersch toen ik tijdens mijn studie wijsbegeerte in *Filosofie Magazine* een bespreking las van *Van Antigone tot Dolly* (1997) dat een door Braeckman en Van den Enden samengestelde bloemlezing is van opstellen van Vermeersch. Ik kocht het boek en was meteen in de ban van de benadering van Vermeersch: ultrarationalisme gekoppeld aan waarheidsliefde en empathie geformuleerd in heldere taal met een duidelijke conclusie over allerlei controversiële onderwerpen in het maatschappelijk debat. Toen ik mij verder wilde verdiepen in het werk van Vermeersch, bleek er eigenlijk weinig te zijn in de vorm van complete boeken. Zijn vele korte schrijfsels zijn echter gebun-

deld in meerdere delen en Dirk Verhofstadt heeft het monumentale interviewboek *Op zoek naar waarheid* gemaakt waarin het denken van Vermeersch in alle breedte aan bod komt. In *Nagelaten geschriften* hebben Vermeersch vrienden Braeckman en Verhofstadt drie soorten teksten opgenomen. Ten eerste papers en langere essays, ten tweede een selectie uit opiniestukken voor kranten en tijdschriften en tot slot een aantal interviews uit verschillende periodes en over uiteenlopende onderwerpen.

Een aantal interviews gaat over bio-ethiek waar Vermeersch ook al een van de pioniers van was. Zo heeft hij meegewerkt aan het bewerkstelligen van de legalisering van euthanasie in België. In het interview met Jos Cobben (2003) pleit Vermeersch met verve voor het in toom houden, en beter nog verkleinen, van de wereldpopulatie – op de humane wijze van geboortebeperving. Ook filosofie als bevrijding en als levenskunst komt aan bod: 'Ik kan zonder enig schuldcomplex genieten van alles wat het leven te bieden heeft.' (p. 379) Dat lijkt een triviale uitspraak, maar gelet op de katholieke achtergrond van Vermeersch, geeft dit er blijk van dat hij het christendom afwijst met de tendens om mensen een genotschuldcomplex aan te praten voor de genietingen des levens, zoals waanideeën dat masturbatie of seks inherent zondig en vies zijn.

Scepsis

Vermeersch heeft zich lang beziggehouden met scepticisme in de zin van het toepassen van wetenschapsfilosofie op paranormale claims (inclusief die van geïnstitutionaliseerde religies). Hij was medeoprichter

van SKEPP, de Belgische organisatie die paranormale claims onderzoekt en weerlegt. Scepticus en ontwerper van de ongeëvenaarde poster van de wereldgeschiedenis, Tom Schoepen interviewt Vermeersch over dit aspect van zijn denken en doen. Vermeersch zegt hierover: 'Het is een strijd vergelijkbaar met die tegen virussen: die vernieuwen zich ook altijd weer en je hebt dus geregeld aangepaste vaccins nodig. Er zit blijkbaar in de mens een tendens tot irrationaliteit en de strijd daartegen is nooit definitief gestreden.' (p. 388) Vermeersch is niet te beroerd om zijn handen uit de mouwen te steken en paranormale claims te bekritisieren, zoals hij in het onderhavige boek ook doet met onder meer homeopathie. 'De echt vrije mens is de mens die over alle middelen beschikt om op een redelijke wijze zijn eigen mening te vormen. Dat veronderstelt in de eerste plaats dat hij moet beschikken over de nodige voorlichting. Een mens die niet is voorgelicht over de natuurwetten zal, wanneer hij met vreemde fenomenen geconfronteerd wordt, geneigd zijn die toe te schrijven aan allerlei duistere krachten.' (p. 389). Dat doet mij denken aan mijn eigen positie dat wanneer mensen na het afronden van een opleiding nog steeds geloven in god ('allerlei duistere krachten') dit een falen van het onderwijs is. Ik ben dan ook faliekant tegen onderwijs dat vermengd is met religie en voorstander van volledig seculier onderwijs.

Hoewel Vermeersch door heel zijn werk heen kritisch is op religie en voorstander van onderwijs dat kritisch denken bevordert, neemt hij nergens stelling tegen religieus onderwijs als zodanig. Dit brengt mij op een punt van kritiek op Vermeersch. Bij meerdere onderwerpen legt hij de bal voor het doel, maar schiet hij de bal er niet in. Ik noem het niet benoemen (en veroordelen) van religieuze jongensbesnijdenis, terwijl hij wel veel aandacht besteedt aan andere aspecten van de islam in de westerse samenleving, met name de hoofddoek. Verder is hij niet expliciet over welke maatregelen er genomen zouden kunnen worden om bevolkingsgroei te stoppen en wie waarvoor verantwoordelijk is. Dan is er zijn halfslachtige pleidooi voor dieren. Meerdere keren toont hij sympathie voor het morele standpunt om dieren in de morele cirkel op te nemen, maar hij doet er verder niets mee. Over onderwijs merkt Vermeersch op: 'Er is dus zeker ook een maatschappelijke verantwoordelijkheid om ervoor te zorgen dat mensen effectief adequaat worden voorgelicht, zodat zij vrij kunnen oordelen.' (p. 390) Volgens mij is dit een goed argument ten faveure van alleen seculier onderwijs (en een afschaffing van alle vormen van religieus onderwijs, in ieder geval voor minderjarigen).

Leergierigheid

Vermeersch heeft, zo zegt hij zelf, een 'universele belangstelling' en een grote leergierigheid. En zijn belangstelling is zowel alfa als bèta. Hij komt een eind in de richting van een homo universalis. Maar hij werkte er ook hard aan. Hij bracht zijn dagen grotendeels door met studeren. En hij gebruikte ook zijn geheugen voor het leren van interessante en relevante kennis. Zo werd hij een wandelende encyclopedie die relevante kennis over talloze onderwerpen kon tentoonspreiden. Vermeersch merkt op dat hij zich nooit vervelt en dat het hele begrip hem vreemd is, zijn leergierigheid en verwondering staan dat in de weg.

'Ik ben zeer ontgoocheld' zegt Vermeersch in een interview uit 2018 met Wouter Woussen waarin hij terugblijkt op de ontwikkelingen in de wereld, met name de voortschrijdende ecologische crisis. 'Je moet de mensen leren om empathie te hebben met de komende generaties.' (p. 458) zegt hij. 'Wij zouden niet willen opgroeien in een wereld waarin alle hulpbronnen opgebruikt zijn, dus wij mogen dat ook de komende generaties niet aandoen.' (p. 459) Over de instroom van migranten uit Afrika zegt hij: 'Ethisch gezien moet je ook die mensen helpen, maar ze zullen in zulke grote aantallen komen, dat je dat niet kunt.'

De kracht van Vermeersch benadering zit erin dat hij steeds eerst helder het probleem formuleert, dan de feiten zo goed mogelijk op een rij zet en dan kijkt of er met een morele theorie een consistente argumentatie kan worden opgebouwd. Vermeersch leunt sterk op de Angelsaksische analytische traditie waarin gesteld wordt dat de taak van de filosofie bestaat uit het verhelderen van concepten en vragen, maar dat de filosoof geen bijdrage kan leveren aan het oplossen van problemen. Dat laatste heb ik altijd onbevredigend gevonden. En Vermeersch ook, want hij verheldert niet alleen, hij neemt dikwijls ook een standpunt in, hier enkele van zijn standpunten:

- Voor: abortus, homorechten, vrouwenemancipatie, actieve bestrijding van de klimaatcrisis, recht op euthanasie, hoofddoekverbod (in bepaalde omstandigheden), behoud van religieus onderwijs (waar ik het mee oneens ben), atheïsme, cartoon-vrijheid, scheiding van staat en kerk, opkomstplicht bij verkiezingen;
- Tegen: wetenschappelijke acceptatie van homeopathie en andere alternatieve geneeskundige praktijken, sharia-wetgeving.

Filosofie

Samen met Johan Braeckman schreef Vermeersch *De rivier van Herakleitos. Een eigenzinnige geschiedenis van de wijsbegeerte* (2008). Het is vanzelfsprekend een gekleurde geschiedenis want wie de *good guys* en wie de *bad guys* zijn, hangt af van het standpunt dat de auteurs zelf innemen. Het is niet mogelijk om een neutrale geschiedenis van de wijsbegeerte te schrijven. Hun perspectief op de geschiedenis van de filosofie is het Verlichtingsperspectief en de helden zijn diegenen die hebben bijgedragen aan meer en betere kennis en kennismethoden, en in moreel opzicht, diegenen die zich hebben ingezet voor een op de ratio gefundeerde ethiek waarin de vrijheid van het individu centraal staat. Van postmodern gekakel moeten de auteurs niets weten. In *Nagelaten geschriften* staan twee essays waarin telkens een filosoof centraal staat en deze hoofdstukken zouden niet misstaan in *De rivier van Herakleitos*: 'Het religieuze levensstadium' over Kierkegaard en 'Adorno en Verlichting' over Adorno. Ik beperk me tot Vermeersch visie op Adorno. Adorno behoort tot de continentale filosofie die qua stijl en jargon hemelsbreed verschilt van de Angelsaksische traditie. Vermeersch stelt over diens werk *Dialektik der Aufklärung* op een beleefde manier dat het een ondoorgrondelijk en onleesbaar boek is, waar wellicht een boodschap in verstopt zit. Dat is een belangrijk verschil met de analytische filosofie: de continentale (en later ook postmoderne) filosofie poogt om

ideeën zo moeilijk, abstract en ondoorgrondelijk mogelijk te verpakken zodat de lezers er moeite voor moeten doen om de boodschap eruit te distilleren en de verschillende uitkomsten met elkaar te bediscussiëren. Waar Vermeersch filosofie voor een groot publiek toegankelijk maakt, creëren postmoderne filosofen een esoterisch jargon, wat vreemd genoeg aantrekkingskracht uitoefent op mensen, want waarom zouden Heidegger, Braudillard, Derrida c.s. anders zo geliefd zijn bij een breed publiek? Het lijkt wel of mensen dat wat zij snappen minder waarderen dan dat waarvan zij vermoeden dat er een diepe wijsheid in schuilt zonder er werkelijk toegang toe te hebben.

Autonomie

De wereld, inclusief België, is tijdens het leven van Vermeersch fundamenteel veranderd. Vermeersch heeft in zijn leven twee tegengestelde bewegingen als een schaarbeweging van de verlichting meegemaakt. Ener-

zijds een zeer sterke progressie naar welvaart, technologische en medische vooruitgang, emancipatie en gelijkheid. Anderzijds het besef dat er grenzen zijn aan de groei, dat de draagkracht van onze planeet beperkt is en dat systeem aarde gebukt gaat onder de toenemende druk van de mens door de bevolkingsexplosie en toegenomen consumptie. Vermeersch heeft zich voor beide, tegengestelde bewegingen ingezet. Zijn leven lang heeft hij gestreden voor individuele autonomie, zoals het recht op de vrijheid van abortus en euthanasie. Maar ook heeft hij decennialang gepleit voor een andere omgang met het milieu en de noodzaak om de mondiale bevolkingsgroei in te dammen. Op het gebied van vrijheid en emancipatie kan Vermeersch tevreden terugkijken: de individuele vrijheid in België is tijdens zijn leven sterk toegenomen en Vermeersch heeft daar zeker een bijdrage aan geleverd. Maar wereldwijd zijn de problemen alleen maar groter geworden en zijn er geen oplossingen in zicht. De groei van de wereldbevolking zal voorlopig nog doorzetten. Met alle gevolgen van dien.

Geen bewijs van niet bestaan?

René van Elst

Als atheïsten plegen wij toe te geven, dat wij het niet bestaan van God niet kunnen bewijzen, hoe zeker we er ook van zijn. Je kunt het *niet* bestaan van iets, wat denkbaar is, logisch mogelijk is en in principe waarneembaar is, bijvoorbeeld een 25 meter lange vliegende en vuurspuwende draak, niet empirisch aantonen. Hooguit kun je laten zien dat zo'n draak zich niet in een bepaald hoekje van het waarneembare heelal bevindt. Maar als het gaat om het beweerde bestaan van iets wat per definitie niet waarneembaar en dus noch verifieerbaar noch falsifieerbaar is, in casu God, dan staat iederéén voor een onmogelijke opgave. Degene die beweert dat God bestaat, kan geen bewijs leveren dat ons via onze zintuigen van zijn bestaan overtuigt en wij die beweren dat God een fictief personage is, kunnen dat nog minder hard maken. Er zijn 'godsbewijzen' die refereren aan waarneembare zaken, bijvoorbeeld aan de complexiteit van organismen, dat zijn echter nooit kenmerken van God zelf; het zijn altijd kenmerken van wat zijn 'schepping' wordt genoemd. Andere godsbewijzen zijn woordspelletjes of redeneringen waarvan de conclusie al in de premissen schuilt. Willen wij met iets komen dat voor een tegenbewijs kan doorgaan, dan zullen wij dat ook in die 'schepping' moeten zoeken, in de natuur dus en dan de natuur in de breedste zin van het woord, met inbegrip van het heelal en het menselijk bestaan. Zoals ik heb vermeld in mijn boekverslag over *The New Atheism* van Victor Stenger (elders in deze Vrijdenker), stelt die auteur zich op dit standpunt: het ontbreken van waarneembare verschijnselen *die zich zouden moeten voordoen* als God bestond en werkzaam was in menselijke levens, is voldoende bewijs van zijn niet-bestaan. Stenger zoekt het dus inderdaad in de natuur. Wat valt er in

algemeen-filosoferende zin nog te zeggen over het leveren van bewijs inzake het niet bestaan van zaken?

Negativa

Negativa non sunt probanda is een juridisch beginsel, met als betekenis: ontkenning (van de door de tegenpartij gestelde feiten) behoeft geen bewijs. Degene die ontkenning iets gedaan te hebben waarvan hij beschuldigd wordt, zal meestal niet kunnen bewijzen dat hij het niet gedaan heeft; de bewijslast berust daarom bij de tegenpartij. (Ik ga er nu aan voorbij dat er situaties zijn waarin de bewijslast wordt omgekeerd.) Zo kijken wij ook naar het bestaan van God als gesteld feit; wij kunnen dat niet met feitenmateriaal weerleggen, maar we staan volledig in ons recht als we verlangen dat de gelovige bewijs levert. Meer in het algemeen zeggen we dat je een negatieve uitspraak niet kunt bewijzen. Het is praktisch een volkswijsheid. Toch wordt er door filosofen/logici anders over gedacht. Daar kom ik op terug in het laatste hoofdstukje van deze beschouwing.

Zoals gezegd is bewijzen van niet-bestaan wel mogelijk, als het gaat om het niet in een bepaalde ruimte bestaan of aanwezig zijn van iets concreets. Als ik beweere dat in een bepaalde doos géén kat zit, kan ik dat makkelijk bewijzen door het lege binnenste van de doos te laten zien. Ik had kunnen beweren dat er een onzichtbare kat in de doos zat; in dat geval levert een blik in de doos geen hard bewijs op. Wie dan zijn hand in de doos steekt om naar de kat te tasten, zet zichzelf als wel erg lichtgelovig te kijk, maar in principe is gebruikmaken van de tastzin een goede manier van omgaan met beweerde onzichtbare entiteiten.

Tussen de onbewijsbaarheid van wel of niet bestaan van iets onwaarneembaars en de bewijsbaarheid van wel of niet (in een bepaalde ruimte) bestaan van iets waarneembaars zijn gradaties mogelijk. Hoe moeilijker het bestaan van iets te bewijzen is, des te moeilijker is het ook om het niet-bestaan ervan te bewijzen. Makkelijker wordt het als iemand beweert dat zijn god bepaalde dingen effectueert in het menselijk bestaan, bijvoorbeeld dat hij gebeden verhoort. Daar kan onderzoek naar gedaan worden. Als de beweerde effecten uitblijven, is dat een goede grond om te zeggen dat de bedoelde godheid niet bestaat, al is het bestaan van een andere godheid daarmee niet uitgesloten.

Kabouter

We kunnen nog onderscheiden tussen praktische en theoretische bewijsbaarheid van niet bestaan. Dat er géén kabouter woont in Drenthe is in theorie bewijsbaar door in één klap een muur à la Trump om heel Drenthe te zetten en de provincie vervolgens minutieus te doorzoeken. In de praktijk stuit het leveren van zo'n bewijs uiteraard op problemen en bezwaren.

Wat we ons ook nog moeten realiseren, is iets waar Stenger op wijst in zijn boek *God: The Failed Hypothesis*, namelijk dat een bewering falsifiëren in principe al met één waarneming mogelijk is, terwijl het verifiëren van een bewering vaak een proces van lange duur en veel herhaling is, waarna het bewijs nog steeds niet volkomen is. Ik sprak hierboven over het uitblijven van effecten van het optreden van een veronderstelde godheid; dat uitblijven moet wel de standaard gang van zaken zijn, wil het in zekere mate als bewijs kunnen dienen. Als bidden steeds niets uithaalt, staan we sterker met ons verwerpen van God, dan wanneer het bidden bij één onderzoek niets uit blijkt te halen.

Toch kan het!

Steven D. Hales legt uit dat het wel mogelijk is om negatieve uitspraken te bewijzen. Hij noemt als voorbeeld dat de logische wet, dat een uitspraak niet tegelijk waar en onwaar kan zijn, bewijsbaar is. Hij legt niet uit hoe ("boring details"), maar ik neem het van hem aan. Trouwens, ik dacht dat zelf ook al. Voorts kan elke uitspraak als een negatieve uitspraak worden geformuleerd in de vorm van een dubbele ontkenning. Bewijzen dat een uitspraak waar is, is bewijzen dat hij niet onwaar is.

Of je kunt bewijzen dat een object niet *bestaat*, hangt af van hoe je *bewijzen* opvat. Een redenering is mogelijk die 'bewijst' dat er nooit eenhoorns zijn geweest, omdat er geen fossiele resten van zijn. Dit is alleen een bewijs als vaststaat dat het bestaan van

eenhoorns zeker tot het voorhanden zijn van fossiele resten zou hebben geleid. En hoe zeker is het dat er geen fossiele resten zijn? Het probleem is dat je eindeloos door kunt gaan met het in twijfel trekken van de premisen van zo'n redenering.

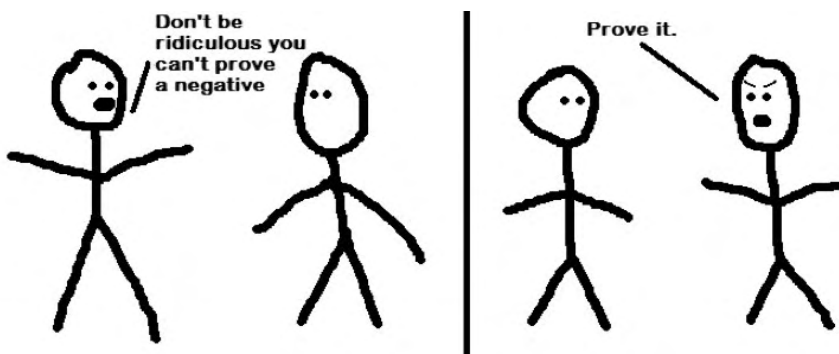
Je kunt denken dat een inductieve redenering nooit een negatieve bewering kan bewijzen. Zo'n redenering zou bijvoorbeeld zijn dat er geen kabouter in Drenthe woont, omdat bij het doorzoeken van heel Drenthe geen kabouter is gevonden; daartegenover kun je stellen dat een kabouter zich net steeds op tijd voor de speurders kan hebben verstopt. Het probleem is volgens Hales dat inductieve argumentaties nooit ergens volledige zekerheid over geven. Maar wel maakt inductie een conclusie *waarschijnlijk*, zo van: elke dag komt de zon op, dan zal dat morgen ook wel weer gebeuren.

Dat mensen zeggen dat een *negativum* niet bewezen kan worden, heeft volgens Hales twee verklaringen, 1. de wetenschap dat inductie niet waterdicht is, 2. het verlangen om te blijven geloven wat men gelooft, ook als alle bewijzen daar tegenin gaan. Maar inductie is, ondanks haar onvolmaaktheid, van essentieel belang voor elk aspect van ons leven. We moeten daaraan vasthouden om tot negatieve zowel als positieve overtuigingen te komen. En *negativa* zijn niet minder bewijsbaar dan wat ook, aldus Hales.

Ik heb zo'n idee dat er een verschil is tussen wat een natuurkundige of astronoom of bioloog vooral als een bewijs ziet en wat een filosoof als Hales als een bewijs ziet. Voor de natuurwetenschapper is het vooral een hypothese-bevestigend resultaat van een meting of waarneming; de filosoof denkt primair in termen van conclusies die via logische argumentatie voortvloeien uit premissen. Ze staan overigens niet lijnrecht tegenover elkaar, omdat de natuurwetenschappelijke benadering ook in termen van logische redeneringen te vatten is, terwijl de filosoof, die uitspraken over de werkelijkheid wil doen, niet zonder empirische gegevens kan.

Voor ons als gewone atheïsten lijkt mij in dit verband de vraag het belangrijkste hoe wij nu – gezien het bovenstaande – moeten denken over het (niet) kunnen bewijzen van het niet-bestaan van God. Het idee van bewijzen van dubbele ontkenningen spreekt mij niet zo aan. Ik zie twee mogelijkheden: 1. We zeggen voortaan gewoon dat wij, of het nu wel kan of niet, geen behoefte voelen om het niet bestaan van God of van Drenthse kabouters of van vuurspuwende draken of van andere fantasiewezens te bewijzen en dat het de gelovigen vrij staat om met bewijzen voor hun geloof te komen, als zij daar behoefte toe voelen. 2. We volgen de benadering van Victor Stenger en bewijzen naar hartelust dat God niet bestaat door

te laten zien dat er geen effecten waarneembaar zijn van zijn vermeende bestaan en werkzaamheid in de wereld en omstreken.

Geraadpleegd:

Can you prove a negative? or How to prove a negative, door Mattijs op www.tiaztikt.nl
en *Thinking Tools: You can prove a negative* door Steven D. Hales, Think summer 2005 – p. 109

Nieuw atheïsme

Louis van Koert

Het Skepsis Jaarcongres 2019 bracht weliswaar geen atheïsme voor het voetlicht, maar wel Geloof. Dr. Léonie de Jonge, politicologe aan de Universiteit van Groningen, trapte af met een onderzoek van de Universiteit van Cambridge naar complottheorieën. Bijna een kwart van de (hoogopgeleide) ondervraagden gelooft dat een of meerdere van de navolgende beweringen waar is:

- Het inenten van kinderen is levensgevaarlijk.
- Er wordt gesjoemeld met de aantallen van immigranten.
- In onze democratieën berust de ware macht bij een beperkt aantal individuen.
- Er zijn buitenlandse krachten die de (witte) mens en zijn democratische leefwijze zullen vernietigen.

Deze uitslag wekt de verwachting dat het door de politiek en de media langdurig gebrachte 'Fake News' toch uiteindelijk geloofwaardigheid verwerft, alhoewel nader onderzoek volgens Dr. De Jonge nog wel nodig is. Het vervangen en veranderen van waarheden ondermijnt de democratie en werkt het ontstaan van populisme in de hand. Aandacht blijft dus geboden.

Vervolgens vertelden Constance van Hall en Joris Burmeister, beiden docent aan het Adriaan Roland Holst College te Hilversum, over het ontstellende gebrek aan geschiedkundige kennis van hedendaagse leerlingen. Van de grote evenementen in de geschiedenis en van wat daarvan de gevolgen waren en zijn voor maatschappij en wetenschap, hebben de meeste leerlingen geen be-

nul. Maar door het nieuwe vak 'Big History' konden zij de belangstelling van hun leerlingen voor de wetenschap doen toenemen. Het succes van dit vak leidde ertoe dat het ook elders in het lesprogramma opgenomen werd.

Na de pauze behandelde schrijver en wetenschapsjournalist Charles C. Mann de onbedoelde vooringenomenheid van de geschiedwetenschap en besprak schrijver Matthijs van Boxsel (*Encyclopedie van de Domheid*) de gemaakte denkfouten in de geschiedschrijving. Als afsluiting nam de secretaris van Skepsis Jan Willem Nienhuys het boek *Sapiëns* van de Israëlische historicus en filosoof Yuval Noah Harari eens flink onder handen. Van de ongeveer 250 aanwezigen had het overgrote merendeel het populaire boek gelezen. Harari geeft veel feiten over het ontstaan van de eigentijdse samenleving. Volgens Nienhuys blijkt hij er vaak naast te zitten, wat hij ondersteunde door een flinke reeks van hele en halve fouten op te dissenn. Toch vonden meerdere lezers dat *Sapiëns* een hoopvol beeld schetst dat bij de lezer een soort van 'comfort zone' oproept, iets waarvoor de auteur waardering verdient. Dit gaf mij het gevoel dat mensen, inclusief een aantal sceptici, nog altijd behoefte hebben aan een groot verhaal. Een verhaal dat door het alomtegenwoordige 'Fake News' en het grote gebrek aan historische kennis bij de nieuwe generatie kennelijk nog steeds gehoor vindt als een substituuut voor een verloren godheid. Hoog tijd om ook dit soort verhalen te bestrijden. Is het tijd voor Nieuw Atheïsme?

Zomaar wat vrije gedachten

Gerhard Elferink

Energietransitie

Nederland moet op termijn van het aardgas (methaan) af. Verbranding van aardgas levert naast water ook koolzuurgas op dat een z.g. broeikasgas is en mede debet aan de opwarming van de aarde. Allemaal berekenbaar en beredeneerbaar. Maar wat gebeurt er dan met die hele ondergrondse infrastructuur die nagenoeg iedere woning van aardgas kan voorzien? Wordt die dan onbenut gelaten? Domweg in de grond laten verpieteren? Dat kan toch niet waar zijn! Als daar nu eens waterstof door wordt gepompt. Goed, het is makkelijker gezegd dan gedaan en zal overal de nodige aanpassin-

gen vergen, maar het kook- en verwarmprobleem is daarmee milieuvriendelijk opgelost. Uitstoot: alleen water! Waterstof is milieuvriendelijk op grote schaal te bereiden. O.a. elektrolytisch met behulp van groene stroom. Niemand hoeft dan nog een kostbare warmtepomp aan te schaffen en geen huis hoeft meer tot een schimmelparadijs te worden geïsoleerd.

Maar misschien is het nog beter koolzuurgas met behulp van natuurlijke energiebronnen tot methaan te reduceren, zodat we het methaan op de huidige manier kunnen blijven gebruiken en er sprake is van een échte cyclische energievoorziening. Methaan wordt verbrand tot water en koolzuurgas. Koolzuurgas wordt uit de lucht gehaald en met behulp van zonne-energie weer tot methaan gereduceerd waarmee de cirkel gesloten is.

Terzijde

Column van **Sicco Polders**

‘Ja, graag’

In de zomer van 2020 wordt elke Nederlander ouder dan achttien gevraagd donor te worden. Indien men niet reageert, wordt ervan uitgegaan dat er geen bezwaar is tegen het doneren van ongeacht welk orgaan dan ook. Een veelgehoorde kritiek is dat het geen-bezwaar systeem inbreuk maakt op onze autonomie. Het huidige donorstelsel is op basis van ‘Nee, tenzij’: niemand is donor *tenzij* expliciet wordt aangegeven dat te willen zijn.

Helaas is er een tekort aan orgaandonoren. De nieuwe donorwet moet er aan bijdragen dit te verhelpen. De redenering is, dat veel mensen momenteel bereid zijn na hun overlijden organen te doneren, maar vergeten zich te registreren of het te veel moeite vinden. De vraag is of we ze dan moeten dwingen. Want er is straks dan wel geen dwang donor te moeten zijn, daar wordt tweemaal netjes om gevraagd, maar men wordt gedwongen na te denken over de vraag of na het overlijden het lichaam ter beschikking wordt gesteld ten behoeve van een ander. Een confronterende vraag die door sommigen als prematuur kan worden beschouwd. Het gevolg van deze ‘dwang’ is nu al merkbaar. Nederlanders zijn eigenge-reid en willen zelf bepalen of ze goed willen doen. Het percentage mensen dat aangeeft geen organen te willen doneren is gestegen tot meer dan dertig procent. Een tot op heden averechts effect van een goedbedoelde wet.

Maar laten we de nieuwe donorwet niet beschouwen als een beperking van onze zelfbeschikking maar als een uiting van solidariteit. Een samenleving is gebaat bij saamhorigheid en wederzijdse hulp, ook van diegenen

die gezond zijn en onafhankelijk van hulp, al is het alleen maar omdat ze ooit wél in een zwakkere positie terecht kunnen komen. Iedereen loopt het risico patiënt te worden en een orgaan nodig te hebben. De donorwet heeft als uitgangspunt dat we allemaal donor zijn en bereid zijn een ander te helpen. Zij is gebaseerd op solidariteit en universele kwetsbaarheid van lichamelijk welzijn. Het voordeel is, dat zij die nu onverschillig of vergeetachtig zijn, alsnog bijdragen aan het algemene welzijn vanwege automatisch donorschap. De mensen die zich gedwongen voelen een keuze te moeten maken, of die principieel problemen hebben met orgaandonatie, of om een andere reden tegen zijn, kunnen weigeren.

Er staan meer dan duizend mensen op de wachtlijst voor organen. Zij sterven of leiden op zijn minst een zeer oncomfortabel leven indien ze niet snel worden geholpen. Het aantal mensen dat bereid is een orgaan te doneren is groot, meer dan de helft van de bevolking. Als dat cijfer stijgt en daadwerkelijk wordt geëffectueerd, neemt de wachttijd af. Door de nieuwe donorwet zal de kans op leven en de kwaliteit van dat leven voor een kleine, maar kwetsbare groep, aanzienlijk toenemen, mits we niet uit frustratie, bijvoorbeeld vanwege vermeende beperkte zelfbeschikking, gaan dwarsliggen. Het recht hebben zelf te kunnen kiezen is natuurlijk een groot goed en kan niet worden getorpedeerd, maar de keuze iets niet te willen is een even vrije keuze als iets wel te willen.

DE AUTEURS VAN DIT NUMMER

(alfabetisch)

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals *Hoe komen we van religie af*, *Beter weten - filosofie van het ecohumanisme* en *De vrolijke feminist*.

Raymond van Es (Hendrik Ido Ambacht 1967) heeft filosofie gestudeerd en is hoofdredacteur van De Vrijdenker. Daarnaast is hij medeorganisator van de Haagse Verlichtingsborrel en vrijwilliger bij het Spinozahuis.

Gerhard Elferink (Twente 1943) is voormalig farmaceut en oud-bestuurslid van De Vrije Gedachte.

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker, heeft sociologie en (deels) rechten gestudeerd, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur; donateur van Skepsis.

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is redacteur van de Vrijdenker, is autodidactisch student op het gebied van geschiedenis en politiek, is actief in de Vereniging Historisch Amstelveen en ondersteunt activiteiten voor ouderen met dementie.

Courtney Heard is een Canadese moeder, web designer en marketing manager die blogt op Patheos onder de naam *Godless Mom*; zij heeft ook een website courtneyheard.com.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

Louis van Koert ging in 1948 voor langere tijd als scheepswerktuigkundige naar zee; later had hij de leiding van een technische handelsonderneming met vestigingen in vijf Europese landen.

Jacques Nas (Breda, 1943) studeerde sociologie te Nijmegen en werkte als beleidsmedewerker op het ministerie van Sociale Zaken op veel verschillende beleidsterreinen.

Sicco Polders (1966) is filosoof en (sinds 2018) redacteur van De Vrijdenker. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. In juni 2018 is zijn essaybundel *Met Montaigne in het achterhoofd* verschenen.

Thomas Spickmann (1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
  - Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
  - A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
  - Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
  - Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
  - Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
  - Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
  - Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
  - Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
  - Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.
- Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
  - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
  - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
  - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
  - menselijke waarde,
  - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
  - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijgedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

**Wij wensen u een
prettige jaarwisseling
en een gelukkig 2020!**

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden